

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ

Επίκουρος Καθηγητής Λαογραφίας στο Δ. Π. Θράκης

**Η ΣΙΦΝΟΣ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΤΟΥ 1880
ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΓΓΛΟΥ ΠΕΡΙΗΓΗΤΗ JAMES TH. BENT
"CYCLADES, OR LIFE AMONG THE INSULAR GREEKS"**

**ΑΝΑΤΥΠΟ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΟΜΟ
ΠΡΑΚΤΙΚΑ
Α' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΙΦΝΑΪΚΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ
ΣΙΦΝΟΣ 25-28 ΙΟΥΝΙΟΥ 1998**

ΑΘΗΝΑ 2001

Μ. Γ. ΣΕΡΓΗΣ

Η ΣΙΦΝΟΣ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΤΟΥ 1880
ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΓΓΛΟΥ ΠΕΡΙΗΓΗΤΗ JAMES TH. BENT
"CYCLADES, OR LIFE AMONG THE INSULAR GREEKS"

Εισαγωγικά

1. Βιογραφικά και εργογραφικά στοιχεία για τον περιηγητή

Ο Άγγλος περιηγητής James Theodore Bent γεννήθηκε στις 30 Μαρτίου 1852 και πέθανε στις 5 Μαΐου 1897, προσβληθείς από έλωδη πυρετό¹. Ήταν ένας μορφωμένος με την κλασσική παιδεία της εποχής του ευγενής², με αρχαιολογικά επιστημονικά ενδιαφέροντα, όχι μόνο σε θεωρητικό επίπεδο, αλλά και σε επίπεδο έρευνας. Απόδειξη του ισχυρισμού μας είναι το γεγονός ότι ο Bent διέθεσε αρκετό μέρος της ολιγοετούς ζωής του σε επιτόπιες αρχαιολογικές έρευνες³. Συγκεκριμένα έκανε ανασκαφές στην Κιλικία της Μ. Ασίας, στο Μπαχρέιν, στη Ζιμπάμπουε, στην Αθηναική, στη Σαουδική Αραβία και στο παραλιακό τμήμα του Σουδάν, τα δε πορίσματα αυτών των ανασκαφών εξέδωσε σε τρεις τόμους⁴.

Από τον ελληνικό χώρο επέλεξε να επισκεφθεί τις Κυκλάδες, και μάλιστα δύο φορές, τους χειμῶνες των ετών 1883-1884 και 1884-1885⁵. Κίνητρο για τις περιοδείες του στα εν λόγω νησιά ήταν (κατά τον ίδιο) τόσο η μελέτη της ελληνικής αρχαιολογίας («The study of Hellenic Archaeology»)⁶, αφού τα κυκλαδίτικα νησιά παρείχαν πλείστες τέτοιου είδους ευκαιρίες, όσο και η μελέτη του λαϊκού πολιτισμού («The study of Hellenic folklore»), αφού αυτά ήταν «more particularly rich in the preservation of manners and customs which have survived the lapse of years»⁷.

Κατά τον Δ. Π. Πασχάλη όμως, μόνον ελάτήριο των ερευνών του (τουλάχιστον στις Κυκλάδες) «... δὲν ὑπῆρξεν φαίνεται ὁ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα θαυμασμός. Διότι, ἐνεργήσας ἀνασκαφὰς ἐν Ἀντιπάρῳ⁸ καὶ περισυλλέξας ἐξ εὐρεθέντων ὑπ' αὐτοῦ προϊστορικῶν τάφων ἱκανὰς ἀρχαιότητας, ἐξήγαγεν αὐτάς κρύφα, καὶ ἐπώλησεν εἰς τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον τοῦ Λονδίνου»⁹. Πρὸς ἐπίρρωση τῶν ὅσων ὑποστηρίζει ὁ Ἀνδριώτης λόγιος, ἡ Στέλλα Ράμφου, στὸ σημείωμά της «Ταξίδι τοῦ Bent εἰς Κίμωλον»¹⁰, παρουσιάζει ἔγγραφο τοῦ Νομάρχου Κυκλάδων¹¹ πρὸς τοὺς Ἐπαρχοὺς τοῦ νομοῦ καὶ τοὺς Δημάρχους τῆς ἐπαρχίας Σύρου, μὲ τὸ ὁποῖο τοὺς παραγγέλλει νὰ διατάξουν τὰ ἀρμόδια ὄργανα νὰ ἐπιβλέπουν αὐστηρῶς τὸν περιηγητὴ καὶ σὲ περίπτωσι «καθ' ἣν ἤθελεν ἐπιχειρήσει νέας ἀνασκαφὰς νὰ τὸν ἐμποδίσωσιν ἀμέσως».

Οι καταγεγραμμένες έντυπώσεις του από αυτά τα ταξίδια είναι τὸ ἔργο του «*The Cyclades, or life among the Insular Greeks*» (Οἱ Κυκλάδες ἢ βίος μεταξὺ τῶν νησιωτῶν Ἑλλήνων)¹², ποὺ ἐξέδωσε στὸ Λονδίνο τὸ ἔτος 1885, καὶ τὸ ὁποῖο ἐπανεκδόθηκε, τὸ 1966, ὑπὸ τὸν τίτλο «*Aegean Islands. The Cyclades, or life among the Insular Greeks, new and enlarged edition...*», by ΑΙ. Ν. Οἰκονομίδης¹³. Καὶ στὶς δύο ἐκδόσεις ἡ θεματικὴ του ὕλη παρουσιάζεται σὲ δεκαεννέα κεφάλαια καὶ ἀναφέρεται συγκεκριμένα (κατὰ σειρὰ) στὰ νησιά Σέριφο, Σίφνο, Κίμωλο, Μῆλο, Ἀνάφη, Θήρα, Ἴο, Σίκινο, Φολέγανδρο, Μύκονο, Τήνο, Ἄνδρο, Σύρο, Νάξο, Πάρο, Ἀντίπαρο, Κύθνο, Κέα καὶ Ἀμοργό.

Τὸ χρονικὸ διάστημα τῆς παραμονῆς του στὴ Σίφνο δὲν καθορίζεται ἐπακριβῶς ἀπὸ τὸν ἴδιο. Ἐμμέσως ὅμως μποροῦμε νὰ εἰκάσουμε ὅτι ὁ χρόνος παραμονῆς του στὸ νηοὶ ἦταν ἀπὸ τὸ τελευταῖο δεκαήμερο τοῦ Νοεμβρίου μέχρι καὶ τὶς πρῶτες ἡμέρες τοῦ Δεκεμβρίου τῶν ἐτῶν 1883 ἢ 1884, ἀφοῦ, περιγράφοντας τὴν μαγευτικὴ εἰκόνα τοῦ νηιοῦ, ἐκπλήσσεται γιὰ τὴν ποικιλία καὶ τὴν ὁμορφιά τῶν ἀγριολούλουδων, καίτοι βρίσκεται, ὅπως ρητὰ ἀναφέρει, στὶς ἀρχὲς τοῦ Δεκέμβρη (σσ. 36, 37)¹⁴.

Ὁλοκληρώνω τὰ περὶ τὸν περιηγητὴ μὲ τὴν παρουσίαση ἑνὸς συνοπτικοῦ καταλόγου τῆς ἐργογραφίας του, μὲ τὴν πίστη ὅτι θὰ συμβάλει στὴ διαμόρφωση μιᾶς πληρέστερης εἰκόνας τοῦ ἐρευνητικοῦ καὶ συγγραφικοῦ ἔργου τοῦ περιηγητῆ. Ἀπὸ τὸν κατάλογο εὐλόγως παραλείπονται τὸ ὑπὸ ἀνάλυση ἔργο του καὶ οἱ ἀναφερόμενοι (στὴ σημείωση 4) τρεῖς τόμοι μὲ τὰ πορίσματα τῶν ἀρχαιολογικῶν του ἐρευνῶν:

- «Researches among the Cyclades», στὸ περιοδικὸ *Journal of Hellenic Studies*, 1885, σελ. 42-54. Ἀναδημοσιεύεται στὶς σσ. xli - lvii τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ ὑπὸ ἐξέταση ἔργου του.
- «Explorations in Cicilia Thraceia», *Proceedings of the Royal geographical Society*, no. 8, 1890, pp. 445-463.
- «The Hadramutia Journey in southern Arabia», *Nineteenth Century*, vol. 36, no. 211, pp. 419-437.
- «The city of the creed», *Fortnightly Review*, February 1890, pp. 220-230.
- «How H. M. the Shah travells when at home», *Fortnightly Review*, n. s. vol. 60, 1886, pp. 71-76.
- «The Italians in Africa», *Fortnightly Review*, n. s. vol. 60, 1896, pp. 363-372.
- «A Feak of freedom, or the Republic of San Marino», 1879.
- «Life of Giuseppe Garibaldi», 1881.
- «Genoa: How the Republic Rose and Fell», 1881.
- «Michael Psellos: his times and writings», *Offprint, The British Quarterly Review*, no. 164, 1885, pp. 287-302.
- «What St. John saw on Patmos», *Nineteenth Century*, vol. 24, no. 142, pp. 813-21.
- «The land of frankincence and myrrh», *Nineteenth Century*, vol. 38, no. 224, October 1895, pp. 595-613.

- (ὡς ἐκδότης) *Early voyages and travels in the Levant. I. The diary of Master Thomas Dallam, 1599-1600. II. Extracts from the diaries of Dr. John Covel, 1670-1679. With some account of the Levant Company of Turkey Merchants.* London, printed for the Hakluyt Society, 1893.

2. Ὁ περιηγητὴς μέσα ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἔργο του (“*Cyclades, or life among the insular Greeks*”)

Τὸ πρόσωπο τοῦ περιηγητῆ ποὺ πραγματοποίησε μιὰ ἐπίσκεψη (γιά μορφωτικούς ἢ ψυχαγωγικούς λόγους)¹⁵ καὶ κατέγραψε τὶς σχετικὲς ἐντυπώσεις του ἀποτελεῖ ἐστιακὸ κέντρο τῆς σύγχρονης ἔρευνας περὶ τὰ περιηγητικὰ κείμενα, ἀφοῦ πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζουμε (πάντοτε σχεδόν) μὲ σκεπτικισμό τὴ δυνατότητα (ἢ καὶ τὴν πραγματικὴ θέληση) τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου περιηγητῆ νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὶς ἰδιαιτερότητες τοῦ συγκεκριμένου κάθε φορὰ λαοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ του ποὺ ἐπισκέπτεται καὶ παρατηρεῖ. Πρέπει π.χ. νὰ μᾶς ἀπασχολεῖ ὁ ἐθνοκεντρισμὸς τῶν περιηγητῶν, τὰ διαφορετικὰ συστήματα ἀξιῶν τους, ὁ διαφορετικὸς τρόπος τοῦ «ζεῖν καὶ σκέπτεσθαι», ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος «ἐμεῖς καὶ οἱ ἄλλοι», ἡ «ἐτερότητα» γενικά. Παρ’ ὅλα αὐτὰ (ὅταν ἐπιδείκνυται ἡ ἀπαραίτητη προσοχή καὶ ἡ κριτικὴ στάση στὴ μελέτη τῆς ἰδίας τῆς προσωπικότητάς τους καὶ τῶν κειμένων τους), οἱ εἰδήσεις ποὺ καταγράφουν οἱ περιηγητὲς ἀποτελοῦν πρώτη (καὶ δὴ πολὺτιμη) ὕλη γιὰ τὴ λαογραφικὴ ἐπιστήμη, γεγονός ποὺ ἔχει τονισθεῖ ἀπὸ διακεκριμένους Ἑλληνες λαογράφους¹⁶. Ἡ μεγαλύτερη πάντως –κατ’ ἐμὲ– προσφορά τους στὴ Λαογραφία εἶναι ὅτι τὰ κείμενά τους εἶναι ζωντανὲς ἀφηγήσεις, ἀποδίδουν τὴν εἰκόνα τοῦ τόπου ποὺ περιγράφουν σὲ συγχρονικὸ ἐπίπεδο, ἀναφέρονται πρωτίστως δηλ. στὸ «ἐν ὄψει», ἀσχέτως ἀν πολλὰς φορὲς αὐτὰ (τὰ κείμενα) διανθίζονται μὲ ἱστορικὲς ἀναδρομὲς στὸ παρελθὸν τοῦ τόπου.

Μὲ τὸν Bent ἔχουμε θεθαίως τέτοια προβλήματα, ὄχι ὅμως σὲ μεγάλο δάθος καὶ ἔκταση. Εἶναι Ἀγγλὸς εὐγενής, ὑπήκοος τῆς μεγάλης αὐτοκρατορίας, νεαρὸς στὴν ἡλικία¹⁷, μὲ ἐπαναστατικὴ, ρηξικέλευθη καὶ ριζοσπαστικὴ πολλὰς φορὲς θεώρηση τῶν ὅσων παρατηρεῖ καὶ σχολιάζει εἶναι Καθολικός, μὲ περιφρονητικὴ στάση (μερικὲς φορὲς) σ’ ὅ,τι σχετίζεται π.χ. μὲ τὴν πνευματικὴ κυρίως (καὶ οἰκονομικὴ) κατάσταση τοῦ Ὁρθοδόξου κλήρου¹⁸, προπάντων ὅμως εἶναι ἀρχαιολάτρης, ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς περισσότερους ξένους περιηγητὲς. Γνωρίζει ἐν πρώτοις πολὺ καλὰ τὴν ἀρχαία ἱστορία καὶ τὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πολιτισμὸ, χειρίζεται ἐπιπλέον σὲ ἱκανοποιητικὸ βαθμὸ τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα. Τὰ ἀποδεικνύουν:

- οἱ πολλὰς παραπομπὲς του σὲ κείμενα ἀρχαίων συγγραφέων, περιηγητῶν καὶ ἱστορικῶν (Λουκιανοῦ, Πausanias, Ἡροδότου, Θουκυδίδη, κ.ἄ.),
- ἡ γνώση πολλῶν ἀρχαίων μύθων καὶ λεπτομερειῶν ἀπὸ τὸ δίο ἱστορικῶν προσώπων,
- οἱ ἀπόπειρές του νὰ συνδέσῃ τὴ λατρεία ἀρχαίων θεῶν μὲ χριστιανούς

αγίους, νὰ ἐντοπίσει τὰ παγανιστικά στοιχεῖα ποὺ ἔχουν παρεισφρήσει στὴν χριστιανικὴ λατρεία,

- ἡ ἀναφορὰ καὶ ἡ ἐρμηνεία τοπωνυμίων ποὺ θυμίζουν ἀρχαία λατρεία,
- οἱ ἀναλογίες σύγχρονων καὶ ἀρχαίων παιχιδιῶν¹⁹, μουσικῶν ὀργάνων καὶ χορῶν,
- ἡ παράθεση ἐντὸς τοῦ ἀγγλικοῦ του κειμένου ἀρχαίων καὶ νεοελληνικῶν λέξεων, γραμμένων μὲ ἑλληνικὰ στοιχεῖα, κ.ἄ.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω εἶναι ὁλοφάνερη καὶ ἡ δική του προσπάθεια (ὅπως σχεδὸν ὅλων τῶν περιηγητῶν) νὰ συνδέσει τὸν ἀρχαῖο μὲ τὸν νέο Ἑλληνισμό, νὰ δεῖ τοὺς νεοέλληνες ὡς εἰκόνα καὶ ὁμοίωση τῶν ἀρχαίων τους προγόνων, προσπάθεια ποὺ φτάνει πολλὲς φορὲς στὴν ὑπερβολή, καὶ φυσικὰ στὰ λάθη²⁰.

Ἡ «ἐρευνητική» του μέθοδος, γιὰ νὰ εἰσδύσει ἀποτελεσματικότερα στὴ ζωὴ τῶν Κυκλαδιτῶν καὶ νὰ διακρίνει τὸ θαυτέρο της ὑπόστρωμα, συνίσταται στὴν ὑποβολὴ ἐρωτήσεων πρὸς τοὺς ξεναγούς του ἢ τοὺς αὐτόχθονες γιὰ θέματα τοῦ νεώτερου βίου τους. Μέσω αὐτῶν τῶν θεμάτων, μὲ ἐρωτήσεις καὶ πάλι, πορεύεται πρὸς τὸ παρελθόν τους καὶ προσπαθεῖ νὰ συνθέσει τὸν ὁμάλιο λῶρο ποὺ τὸ συνδέει μὲ τὸ παρόν. Ὅταν δὲν τὸ ἐπιτυγχάνει, νιώθει ἐκδηλὴ ἀπογοήτευση. Τὰ κυριότερα λάθη ποὺ ἐπισημαίνουμε στὶς ἀναλύσεις του δὲν ἐπικεντρώνονται στὴν ἐθνικὴ του καταγωγὴ, στὴν κοινωνικὴ τάξη καὶ στὸ θρησκευμὰ του, ἀλλὰ, ὅπως προειπώθηκε, στὴν προσπάθειά του νὰ δεῖ τὸν κυκλαδίτικο λαὸ στὴν ιστορικὴ του συνέχεια.

Ὅμως ἡ ἀρχαιολατρία του αὐτὴ δὲν φτάνει στὰ ὅρια τῆς τύφλωσης, δὲν τὸν ἐμποδίζει δηλ. νὰ σταθεῖ ἀντιμέτωπος μὲ τὴν ἀληθινὴ εἰκόνα τῆς σύγχρονης του Ἑλλάδας, τῶν Κυκλάδων συγκεκριμένα. Δὲν ἐθελοτυφλεῖ μπροστὰ στὴν εἰκόνα ποὺ βλέπουν τὰ μάτια του. Γιὰ τὴ Σίφνο π.χ., περνώντας δίπλα ἀπὸ δυὸ ιστορικῆς σημασίας γιὰ τὴν Παιδεία τοῦ νησιοῦ ἐκκλησίες, διατυπώνει τὴν ἀπαισιόδοξη ἀποψη ὅτι καὶ αὐτὲς «... σύντομα θὰ ἔχουν τὴ μοῖρα πολλῶν ἄλλων παρόμοιας φύσης στὴν ἀγνώμονα Ἑλλάδα, θὰ καταστραφοῦν καὶ θὰ λησμονηθοῦν» (σ. 30). Ἀλλοῦ προφητεῖται μελλοντικὴ ἀνυπαρξία «ἱστορικῆς μνήμης» γιὰ τὴ «Σχολὴ τοῦ Παναγίου Τάφου» (σ. 29), δὲν ἀποσιωπᾷ τὴν ἐγκατάλειψη τῶν ἀρχαίων μνημείων («τὰ ἀπομεινάρια ἐνὸς παλίου ἑλληνικοῦ φάρου ἔγιναν καταφύγιο γιὰ ἀγελάδες»)²¹, δὲν βλέπει τοὺς νεοέλληνες μὲ ρομαντισμὸ καὶ ἐξιδανικευτικὴ διάθεση: ὁ καπετάν-Γιώργης ὁ Σεριφιώτης εἶναι κατ' αὐτὸν ἓνας πανούργος νεοέλληνας, ποὺ θὰ τὸν θαύμαζε καὶ ἡ Ἀθηνᾶ (ὅπως τὸν Ὀδυσσεύς), συμφεροντολόγος, τοπιμιστὴς καὶ φόδος-τρόμος γιὰ τοὺς Σιφνιοὺς βαρχάρηδες²². Τέλος, πολλὲς φορὲς θὰ ἐντοπίσει τὶς πολυποίκιλες ὀψεις τῆς μεταβολῆς τοῦ νηριοῦ, ὅπως θὰ δείξουμε παρακάτω, στὶς οἰκειὲς ἐνότητες.

Τὸ ἔργο του περιέχει ἐπίσης ἀρκετοὺς παρεφθαρμένους ὅρους ἢ λέξεις, ποὺ ἄκουσε ἀπὸ τοὺς πληροφορητὲς του καὶ δὲν μπόρεσε νὰ ἀποδώσει σωστά. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ (κάθε) περιηγητὴς ἀναλαμβάνει συνήθως τὸ ρόλο τοῦ συγγραφέα σὲ χρόνον μεταγενέστερο τοῦ ταξιδιοῦ του, ἀρκούμενος κατὰ τὴ διάρκειά του νὰ

κρατᾶ ἀπλῶς σημειώσεις, τίς ὁποῖες συμβουλευέται ἀργότερα, κατὰ τὴ συγγραφὴ. Ὁ Bent ἀκολούθησε αὐτὴν τὴν πάγια τακτικὴ. Τὸ εὐτύχημα (γιὰ τὸ ἐγκυρο τῶν γραφομένων του) εἶναι ὅτι συνέθεσε σὲ διβλίο τίς ἐντυπώσεις του, σχεδὸν ἀμέσως μετὰ τὸ πέρασ τῶν ταξιδιῶν του, ὅταν δηλ. αὐτὲς ἦταν ἀκόμῃ νωπὲς στὴ μνήμη του.

Τὶς συγχρονικὲς καταγραφές του, ὅπως προειπώθηκε, συνηθίζει νὰ τίς διανθίζει μὲ ἱστορικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ δικό του ἐπιστημονικὸ ὄπλοστάσιο ἢ μὲ ἀντιγραφὰς ἄλλων παλαιότερων ἢ συγχρόνων του ἐπιστημόνων καὶ περιηγητῶν. Ἔτσι (κατὰ πληροφορίες τοῦ ἴδιου τοῦ περιηγητῆ) στίς ἀρχαιολογικὲς καὶ λαογραφικὲς καταγραφὰς καὶ ἀναλύσεις συνεπίκουροι τοῦ στάθηκαν οἱ: Ἰησοῦτης R. Sauger²³, P. de Tournefort («*Travels in the East*»)²⁴, L. Ross («*Inselreisen*»)²⁵, B. Schmidt («*Volksleben der Neugriechen*»)²⁶, I. G. von Hahn («*Griechische und albanesische Marchen*»)²⁷, C. Wachsmuth («*Das alte Griechenland im neuen*»)²⁸, κ.ἄ. Γιὰ τὴ Σίφνο, εἰδικότερα, μετὰ ἀπὸ δική μας μελέτη, διαπιστώσαμε ὅτι εἶχε ἐπηρεασθεῖ σημαντικὰ ἀπὸ τὸ κλασσικὸ ἔργο τοῦ Καρόλου Γκιὼν «*Ἱστορία τῆς νήσου Σίφνου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς μετὰ τῆς περιγραφῆς τῶν ἀρχαίων αὐτῆς μεταλλείων χρυσοῦ καὶ ἀργύρου*», τυπωμένο στὴν Ἐρμούπολιν τὸ 1876. Ἐντοπίσαμε ἀρκετὰ στοιχεῖα ποὺ μεταφέρει στὸ δικό του κείμενο, κυρίως στὴν ἐπιγραφόμενη ἐνότητα «*Σημείωση γιὰ τὰ ὄρυχεῖα χρυσοῦ καὶ ἀσημοῦ τῆς Σίφνου*» (σσ. 38 - 40), «ἀντιγραφὴ» τὴν ὁποία δὲν τολμᾷ νὰ μᾶς δηλώσει.

Ἄν οἱ παρατιθέμενες ἀναδρομὲς στὴν ἱστορία τοῦ κάθε τόπου ποὺ ἐπισκέπτεται εἶναι ἐν μέρει ξένα παραθέματα στὸ ἔργο του, παραμένει ὡστόσο θετικὸ στοιχεῖο τὸ γεγονὸς τῶν συγχρονικῶν καταγραφῶν του, αὐτῶν δηλ. τῶν στοιχείων ποὺ εἶδε καὶ ἄκουσε, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸν ὅτι πολλοὶ περιηγητὲς ἀγνοοῦσαν ἀκόμῃ καὶ τὸ σημεῖο τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου ὅπου βρισκόταν ἡ περιοχὴ ποὺ περιέγραφαν. Ὁ ἴδιος ὁ Bent, σὰν νὰ ἦταν πράγματι ἓνας ἐπαγγελματίας τῆς ἐπιτόπιας ἔρευνας, ἀναφέρει ὀρθότατα ὅτι ἡ πιὸ ἀσφαλὴς μέθοδος νὰ κατανοήσει κάποιος τὸν σημερινὸ βίον τῶν νησιωτῶν σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδά του, σὲ ὅλες τίς ἐκφάνσεις του, εἶναι «ἡ προσωπικὴ ἐπαφὴ μὲ τοὺς νησιώτες, ὅλων τῶν κοινωνικῶν βαθμίδων, στὴν ἐργασία τους, στὸν καθημερινὸ τους βίον...». Ἀλλὰ καὶ κάποιο ἄλλο σημαντικὸ στοιχεῖο πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ: ὁ περιηγητὴς μας δὲν περιέγραψε ἀπλῶς κάποια λαογραφικὰ φαινόμενα. Πλησίασε πολὺ τὸν κυκλαδίτικο λαό²⁹, ἐξέφρασε ἐνδόμυχες σκέψεις του, παρατήρησε καὶ κατέγραψε «σημαντικὲς λεπτομέρειες» τῆς ζωῆς του. Δηλαδή, ἂν θελήσουμε νὰ συγκρίνουμε αἰσθητικὰ καὶ ἰδεολογικὰ τὸ κείμενο τοῦ περιηγητῆ, θὰ ἐκφράζαμε τὴν ἀποψη ὅτι αὐτὸ ξεφεύγει ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα κλασσικιστικὰ πρότυπα γραφῆς, ἀποφεύγει δηλ. τὴ ρητορεία, τὴν τυπικὴ γραφὴ, τὸν κομπασμό, χωρὶς νὰ ὑστερεῖ σὲ σαφήνεια καὶ καθαρότητα ἑκφρασης, ἀλλὰ ἐμμένει στὴν περιγραφὴ στοιχείων ποὺ ἀφοροῦν στὴ συγκυριακὴ πλευρὰ τῆς πραγματικότητος, αὐτὸ δηλ. ποὺ προανέφερα ὡς «σημαντικὲς» (γιὰ τὴ Λαογραφία) «λεπτομέρειες».

Κύριο μέρος

Ἡ Σίφνος μέσα ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο ἔργο τοῦ Bent

Πρὶν εἰσελθῶ στὸ κυρίως θέμα, ἐπιθυμῶ νὰ δηλώσω ὅτι: (α) κατατάσσω τὶς παρεχόμενες ἀπὸ τὸν περιηγητὴ λαογραφικὲς εἰδήσεις σὲ τρεῖς κατηγορίες, ἀμέσως ἀλληλοεξαρτώμενες: Α'. Ὁ χῶρος, Β'. Ἡ οἰκονομία, Γ'. Οἱ ἄνθρωποι. Στὸ τέλος αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν προσθέτω μιὰ τέταρτη, ἐνδιαφέρουσα νομίζω: Ἡ Σίφνος καὶ οἱ «ἄλλοι», γιὰ τὸ πῶς βλέπουν τοὺς Σιφνιοὺς οἱ γείτονές τους νησιῶτες, ἀπὸ πληροφορίες φυσικὰ καὶ πάλι τοῦ ἴδιου περιηγητικοῦ κειμένου.

(6). Ἡ βιβλιογραφία ποὺ παρατίθεται στὸ τέλος τῆς ἐργασίας εἶναι ἐνδεικτικὴ καὶ ἀφορᾷ σὲ πολὺ γενικὰ ἔργα. Ἀντίθετη πρακτικὴ, λόγῳ τῶν πολλῶν θεμάτων ποὺ θίγονται σ' αὐτὴ τὴ μελέτη, θὰ τὴν μετέτρεπε σὲ βιβλιογραφικὸ ὁδηγό, πράγμα ποὺ δὲν εἶναι στὶς προθέσεις τοῦ γράφοντος.

Α'. Ὁ χῶρος

Ἡ Σίφνος τοῦ Bent μᾶς παρουσιάζει ἀνάγλυφα αὐτὴ τὴ σχέση τοῦ δομημένου χώρου μὲ τὸ χρόνο, καὶ μάλιστα μὲ δύο διαφορετικοὺς τρόπους: (α) δίνοντάς μας αὐτὸ ποὺ παρήγαγε ἡ ἀνθρώπινη δραστηριότητα μέσα σὲ μία χρονικὴ φάση καὶ (6) αὐτὸ ποὺ παρήγαγε διαχρονικά, σὲ ἐπάλληλα ἐπίπεδα³⁰.

Στὴν πρώτη περίπτωση θὰ τονίζαμε τὴν παρουσία ἀρχαίων κτισμάτων, ἐνετικῶν καὶ μεσαιωνικῶν, τὶς σύγχρονες λαϊκὲς κατοικίες, κ.ἄ. Στὴ δεύτερη θὰ ἐντοπίζαμε ἄλλη μιὰ φορὰ ἓνα κοινότυπο ἑλληνικὸ μοτίβο: ἀρχαῖα κτίσματα, τείχη, ἐρείπια καὶ πάνω τους μοναστήρια, ἐκκλησίες, ἀλλὰ καὶ ἀπλὰ κατὰλευκα λαϊκὰ σπίτια. «*Αρχαῖα κομμάτια καὶ ἐπιγραφές ποὺ μῆταν στοὺς τοίχους σὰν ἓνα εἶδος διακόσμησης σκεπάστηκαν [μὲ τὸν ἀσβέστη] καὶ ἔγιναν δυσανάγνωστες*» (σ. 25), τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνα «*χρησιμοποιήθηκαν γιὰ νὰ χτιστεῖ ἡ μοντέρνα ἐκκλησία τῆς Παρθένου*» (σ. 25), τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τοῦ Πανδῶς (τὸν ὁποῖο πρὶν ἀπὸ τρεῖς αἰῶνες μπορούσε νὰ 'δεῖ κανεὶς σὲ καλὴ κατάσταση) «*μετατράπηκαν σὲ μικρὴ ἐκκλησία καὶ τὸ σημεῖο ἐκεῖνο ἀκόμη καλεῖται "τραγοπόδι"*»³¹, ἀπὸ τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ ποὺ βρέθηκε ἄλλοι» (σ. 32), τὸ καθολικὸ τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ ἀφιερωμένου στὴν «*Παναγὰ τοῦ Βουνοῦ*» εἶναι χτισμένο «*μὲ τοὺς κίονες ἐνὸς ἀρχαίου δωρικοῦ ναοῦ...*» (σ. 36). Ὁ λαογράφος θὰ «*διαβάσει*» στὸ σημεῖο αὐτὸ μιὰν ἄλλη «*τραγικὴ ἱστορία*»: τὸν ἀδυσώπητο ἀγῶνα καὶ τὴ σύγκρουση Ἐκκλησίας μὲ τὸ ἀρχαῖο πνεῦμα καὶ ὅ,τι ἐξέφραζε αὐτὸ³² καὶ θὰ διαπιστώσει ὅτι οἱ ἱεροὶ χῶροι παραμένουν ἱεροὶ ἔστω κι ἂν ἀλλάζει τὸ περιεχόμενο τῆς ἀγιοσύνης τους, μετὰ τὴν συμβιβαστικὴ πολιτικὴ τῆς Ἐκκλησίας στοὺς κρίσιμους αἰῶνες τῆς ἱστορικῆς πορείας³³.

Ὅλα αὐτὰ τὰ μνημεῖα ὁρίζονται δεμένα ἀρμονικὰ μέσα σ' ἓνα θαυμάσιο —κατὰ τὸν περιηγητὴ πάντα— φυσικὸ τοπίο, μὲ κύρια χρώματά του τὸ λευκό,

τὸ πράσινο καὶ τὸ γαλάζιο τῆς θάλασσας. Ἡ μαγευτικὴ θεά ποὺ ἐκτείνεται μπροστά του καθὼς βαδίζουν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς τὴν Ἀπολλωνία «εἶναι ἡ πιὸ ὠραία ποὺ εἶχαμε δεῖ [ὥς τότε] στὶς Κυκλάδες» (σ. 24). Τὸ μοναστήρι «Στὴ Βρύση» εἶναι χτισμένο μέσα σὲ καταπράσινο φαράγγι μὲ ἄφθονα νερά, λεμονιές, πορτοκαλιές, φτέρες ποὺ ὅλα μαζί δημιουργοῦν μιὰ παραμυθένια εἰκόνα, ὅπως ὁ ἴδιος χαρακτηριστικὰ τὴν ὀνομάζει (σ. 34). Τὸ ἴδιο συγκλονιστικὴ εἶναι ἡ θεά ἀπὸ τὸ μοναστήρι τῆς «Παναγίας τοῦ Βουνοῦ», ἀπὸ τὴν ταράτσα τοῦ ὁποῖου «ἀπολαύσαμε μία ἀπ' αὐτὲς τὶς ἐναλλασσόμενες εἰκόνας γιὰ τὶς ὁποῖες εἶναι γνωστὲς οἱ Κυκλάδες, ἀφοῦ κάθε νέα θέση, κάθε καινούργιο ὕψωμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀτενίζεις τὰ γύρω νησιὰ μοιάζει νὰ προσθέτει νέα γοητεία στὸ πανόραμα» (σ. 37). Τὸ νερὸ λοιπὸν καὶ ἡ ὠραία θεά, ὡς βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἱερῶν τόπων, ἐπανέρχονται στὴ διήγηση τοῦ περιηγητῆ γιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὴν ἐπιστημονικὰ διαπιστωμένη ἀλήθεια τῆς παρατήρησης³⁴. Οἱ δάφνες στὶς ὄχθες χειμάρρων, ἡ εἰκόνα τῆς γραμμῆς ποὺ σχηματίζουν πέντε συνολικὰ χωριὰ στὴ ΝΑ πλευρὰ τοῦ νηιοῦ, οἱ πράσινοι ἀγροὶ (μὴν λησμονοῦμε ὅτι βρισκόμαστε στὴ χειμερινή περίοδο), τὸ γεγονὸς ὅτι κάθε σπίτι εἶχε τὸ δικό του κῆπο, ἡ ἀντιθετικὴ ἄγρια ὄψη τῶν ἄγονων βορεινῶν ἀκτῶν τῆς Χερρονήσου κοντὰ στὴν ἐγκαταλελειμμένη ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγ. Γεωργίου³⁵, τὰ ἀγριολούλουδα καὶ τὰ θαμνώδη (ἀνεμώνες, κυκλάμινα, ξαφορά, θυμάρια, κάππαρες, φίδες, σχινιές, λυγαριές, ροδοδάφνες, σπάρτα, ἄλισφακιές, δενδρόλιβανα, κ.ἄ.)³⁶, ποὺ συναντοῦν καθ' ὁδὸν ἀπὸ τὴν «Παναγιὰ τοῦ Βουνοῦ» πρὸς τὸ λιμανάκι Βαθύ³⁷, ἡ διαδρομὴ ἀπὸ Ἀπολλωνία πρὸς τὸ λιμάνι τοῦ Φάρου³⁸, εἶναι ἐλάχιστες πολύχρωμες (ἀντιθετικὲς ἐνίοτε), πινελιὲς ὁμορφιάς ἀπὸ τὸ θαυμάσιο φυσικὸ τοπίο τοῦ νηιοῦ.

Σ' αὐτὸ τὸ φυσικὸ περιβάλλον ἔχουν κτίσει οἱ Σιφνιοὶ τὶς κατοικίες τους στὸ Κάστρο π.χ. «κάθε σπίτι ἔχει μιὰ ἐσωτερικὴ σκάλα ποὺ ἐκτείνεται μέσα στὸ δρόμο πρὸς ὄφελος τῶν κατοίκων τοῦ ἀπάνω πατώματος. Πάνω σ' αὐτὴν τὴ σκάλα ἀναρριχᾶται ἡ καμινάδα τοῦ κατώτερου πατώματος καὶ κάτω ἀπὸ αὐτὸ εἶναι τὸ χοιροστάσιο» (σ. 30). Ὁ περιηγητὴς ἀντιλαμβάνεται τὸν θαυμαστὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ παραδοσιακὸς ἄνθρωπος, ἐξ αἰτίας ἱστορικῶν λόγων, ἔμαθε νὰ ἐκμεταλλεύεται τὸν λιγοστὸ χώρο καὶ νὰ τὸν διαμορφώνει λειτουργικὰ³⁹.

«Μερικὰ ἀπὸ τὰ παλιὰ σπίτια τοῦ Κάστρου εἶναι θαυμάσια. Τὸ ἓνα στὸ ὁποῖο φάγαμε μεσημεριανὸ εἶχε ἓνα πολὺ μεγάλο προ-χῶλ, μὲ πέντε πόρτες, ποὺ καθεμιὰ τους εἶχε ἓνα μαρμάρινο φεγγίτη (fan-light) σὰν αὐτοὺς ποὺ εἶδαμε στὴν Τήνο, μὲ τρία πλοῖα σὲ κάθε πλευρὰ καὶ ἓνα λουλούδι στὴν κορυφή» (σ. 31).

«Τὰ σπίτια τῶν πλουσιότερων κατοίκων τοῦ τόπου εἶναι τέλεια μουσεῖα βενετικῶν θησαυρῶν, μὲ γυαλικά, πορσελάνες, σιφινιέρες ἀπὸ ὀξυά, βιτρίνες, σκαλιστὰ κηροπήγια, πίνακες καὶ ἄλλα πράγματα ποὺ προσδίδουν ἀγαλλίαση στὸ βλέμμα ἐνὸς ἀντικέρου» (σ. 31). Ἡ κατοικία τοῦ καπετὰν-Πρόκου στὴν Ἀπολλωνία εἶχε ἓνα σαλόνι καὶ τέσσερα δωμάτια γιὰ κρεβατοκάμαρες, μὲ τεράστια

κρεβάτια, μεταξωτά παπλώματα και κάλυψη γύρω-γύρω με κουρτίνα που κατέληγε σε θαυμάσια κρόσια (σ. 26). Άλλα και αυτό δεν παραλείπουν να το επισκέπτονται νυχτιάτικα και απρόσκλητα τα οικόσιτα γουρούνια της οικογένειας, που εισβάλλουν ξαφνικά μια νύχτα στην κρεβατοκάμαρα των οικοδεσποτών, για να εκδιωχθούν απ' αυτούς με φωνές και κατάρες (σ. 35).

Δίπλα σ' αυτά τα σπίτια - «μουσεία» υπάρχουν οι λαϊκές κατοικίες, των οικισμών ή των χωριών, αλάνθαστες αποδείξεις των κοινωνικοοικονομικών διαφορών μεταξύ του πληθυσμού. Στον απομονωμένο κολπίσκο της Χερρονήσου υπάρχουν μόνο τρεις κατοικίες, εκ των οποίων οι δυο το χειμώνα είναι κλειστές. Η μοναδική κατοικούμενη ανήκει σ' έναν αγγειοπλάστη. Αποτελείται από ένα μόνο δωμάτιο με χωμάτινο δάπεδο, μέσα στο οποίο δωμάτιο στριμώχνονται ο τροχός του επαγγέλματός του, τα «έργα των χειρών του» της τελευταίας ημέρας, ένα κάθισμα χτισμένο στον τοίχο, ένα χαμηλό τραπέζι, ένα-δυο φλασκιά, τυροκάλαθα και ένα κρεβάτι από τάβλες στη γωνιά⁴⁰. Η περιγραφή του περιηγητή αποτυπώνει ανάγλυφα τη διαλεκτική σχέση του χώρου προς την παραγωγική διαδικασία.

Τα σπίτια των χωριών είναι καλυμμένα με ασθέστη, «οι Σιφνιοί είναι καταπληκτικοί στο άσπρισμα», παρατηρεί (σ. 25). «Μια καθαρή νοικοκυρά ασβεστώνει τις άκρες του πέτρινου πατώματός της μια φορά τη δομάδα, όταν καθαρίζει» (σ. 25). "Αν μάλιστα έλειπαν από τα χωριά τα γουρούνια, θα ήταν λαμπερά και ευχάριστα. Η εικόνα τους του προξενεί απέχθεια, παρ' όλο που αναγνωρίζει και καταγράφει την οικονομική τους σημασία, λόγω του κρέατος και του τριχώματός τους⁴¹, που έπιτηδες οι Σιφνιοί αφήνουν να μεγαλώνει, για να το χρησιμοποιήσουν στην κατασκευή βουρτσών (σ. 25).

Β'. Η οικονομία

Ο ισχύων ιστορικός - οικονομικός νόμος ότι δεν υπάρχει μηχανική σχέση ανάμεσα σε όρισμένους παράγοντες του φυσικού χώρου προς την ανάλογη παραγωγική διαδικασία, πραγματώνεται δημιουργικά στη Σίφνο. Είναι επίσης γνωστόν ότι ένα φυσικό περιβάλλον μεταβάλλεται σε πολιτιστικό ανάλογα με τις προϋποθέσεις που περιέχει μέσα του το ίδιο, αλλά και ανάλογα με αυτές που καταθέτει μέσα σ' αυτό ή ανθρώπινη ομάδα, ή όποια παράγει ιστορία από τη στιγμή που αρχίζει να οικειοποιείται τη φύση⁴².

Οι κάτοικοι της είναι εργατικοί, αποφαινεται ο περιηγητής. Μεταμορφώνουν το φυσικό χώρο, τον εκμεταλλεύονται δημιουργικά με τη γεωργική τέχνη τους, όσο τμήμα του μπορούν, και παράγουν διάφορα προϊόντα, από τα όποια προβάλλει την καλλιέργεια ελιάς και κρεμμυδιών: «Οι Σιφνιοί είναι εργατικοί και εύποροι. Έχουν ένα όμορφο νησί, οι ελιές φυτρώνουν σε κάθε άκρη, κάθε Έλληνας γνωρίζει ότι "μια ελιά με το κονκούτσι δίνει μια μπότα στον άνδρα"»⁴³, ενώ έμμέσως, παρορμηθείς από κάποιο γεύμα με ψαρόσουπα και μπόλικα κρεμμύδια⁴⁴, καταγράφει την διαδεδομένη στο νησί παροιμία «δῶσε σ' ένα

Σιφνιὸ ἓνα κρεμμύδι», τὴν ἀντιστοιχίζει θεματικά μὲ τὴ δική τους «φέρει κάρβουνα στὸ Νιούκαστλ» καὶ τὴ συναφῇ τῆς τοπικῆ «τοῦ Σιφνιοῦ τ' ἀποδοσίδι δυὸ ἐλιές κι ἓνα κρεμμύδι», καὶ ἀποδεικνύει τὸν καθοριστικὸ ρόλο ποὺ διαδραμάτισαν στὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία τοῦ νηιοῦ τὰ ἀναφερόμενα σ' αὐτὲς προϊόντα.

Ἡ Σίφνος, ἐκτὸς τοῦ εὐφορου ἐδάφους, ἔχει καὶ μεταλλεῖα, ποὺ ἐκμεταλλεύεται γαλλικὴ ἐταιρεία⁴⁵. Ὁ Bent πληροφορεῖται ἀπὸ τὸ διδλίο τοῦ Κ. Γκιών τὴν ἱστορία τους καὶ ἐπισημαίνει τὸ ρόλο ποὺ διαδραμάτισαν (ὡς οἰκονομικὸ μέγεθος) στὴν πορεία τοῦ νηιοῦ κατὰ τὰ κλασσικὰ χρόνια (σσ. 32-33)⁴⁶. Γράφει: «Ἐχουν ἐπίσης ὀρυχεῖα. Παρ' ὅλο ποὺ οἱ πλουσιότεροι κάτοικοι παραπονοῦνται ὅτι ἡ ὑπαρξὴ ὀρυχείων κάνει τὴν ἐργασία καὶ τίς προμήθειες ἀκριβές, ὅμως ὑπάρχουν δυὸ ἀπόψεις σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα» (σ. 26). Ἐπιδεικνύοντας μάλιστα ὁ περιηγητὴς τίς περὶ ἱστορικῶν νόμων γνώσεις του, κρίνει ὅτι «σὲ κάθε ἐποχῇ, ἓνα νησί πλούσιο σὲ ὀρυκτὰ πρέπει νὰ εἶναι ἀνεξάρτητο» («must hold its own») καὶ ὅτι, τώρα, μιὰ σωστότερη ἐκμετάλλευση τῶν ὀρυχείων θὰ καταστοῦσε τὸ νησί ἀπὸ τὰ ἐπιφανῆ τοῦ ἐλληνικοῦ ἀρχιπελάγους (σ. 33).

Ὁ περιηγητὴς πρωτίστως ὅμως ἀναγνωρίζει τὴ Σίφνο ὡς «κέντρο ἀγγειοπλαστῶν»⁴⁷. Οἱ ἀγγειοπλάστες τῆς «εἶναι περίφημοι σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Τὴν ἀνοιξὴ ἀρχίζουν τὰ ταξίδια τους πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις. Ἐγκαθίστανται σὲ πόλεις καὶ χωριά ἐπὶ μέρες καὶ βδομάδες, μέχρι ποὺ νὰ ἀγοράσουν ὅλοι μεγάλους καλοφτιαγμένους πῆλινους ἀμφορεῖς καὶ σκεύη μαγειρικῆς. Εἶναι μιὰ ἀρχαία τέχνη ποὺ δὲν ἄφησε ποτὲ τὴ Σίφνο (σ. 22-23).

Μιὰ γιὰ Σιφνιά διηγεῖται στὸν περιηγητὴ ὅτι κατὰ τὸν Κρημαϊκὸ Πόλεμο βρισκόταν στὴν Πόλη (σ. 35), καὶ ἓνας ἄλλος τοῦ ἐκμυστηρεύτηκε «...μερικὰ ἀπὸ τὰ οἰκογενειακά του προβλήματα: δυὸ ἀπὸ τοὺς γιούς του εἶχαν καεὶ σὲ μιὰ φωτιά στὴν Πόλη καὶ πῶς ὅλες οἱ κόρες του εἶχαν πάει μαγεύρισσες στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα. Ἡ Σίφνος ἔχει καὶ ἄλλη μιὰ εἰδικότητα ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀγγειοπλάστες, τοὺς μαγεῖρους. Στὰ ἐλληνικὰ ἐστιατόρια στὴν Πόλη ὅλοι οἱ σὲφ εἶναι Σιφνιώτες» (σ. 23). Δὲν εἶναι διόλου παράδοξο νὰ χρησιμοποιήσουμε αὐτὲς ἀκριβῶς τίς δυὸ «ἰδιωτικοῦ χαρακτήρα» πληροφορίες γιὰ νὰ συλλάβουμε τὴν ἀρχὴ τοῦ μίτου ἐνὸς ἀντίστοιχου μεγάλου προβλήματος τοῦ νηιοῦ: τὴν μετανάστευση, ποὺ ἀκόμη καὶ τότε (δεκαετία 1880) δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς περιθωριακὸ μεταναστευτικὸ ρεῦμα, ἀλλὰ ὡς ἓνα διαρκὲς φαινόμενο, ἀπὸ τὴν πρὸ τοῦ περιηγητῆ δηλ. ἐποχῇ μέχρι προσφάτως⁴⁸.

Γ'. Οἱ ἄνθρωποι

Ι. Φιλοξενία

Εἶναι (ἐν πρώτοις) ἐνδιαφέροντες οἱ τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους οἱ Σιφνιοὶ συμπεριφέρονται στοὺς ξένους τους. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ νηιοῦ κάνουν ὅ,τι μποροῦν γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν τὸν περιηγητὴ καὶ τὴ γυναῖκα του, γιὰ νὰ τοὺς

δημιουργήσουν την αίσθηση της ασφάλειας και της οικειότητας. Οι καταγεγραμμένες περιπτώσεις συμπεριφοράς είναι ένδεικτικές, αλλά και αποδεικτικές γενικά του (παραδοσιακά φιλόξενου) ελληνικού πνεύματος: η γυναίκα του άγγειοπλάστη τους δάξει να κοιμηθούν στο μοναδικό κρεβάτι του φτωχόσπιτού της⁴⁹, ο σύζυγός της φτιάχνει στο τοικαλαργιό αντικείμενα της τέχνης του για να παρακολουθήσουν οι ξένοι την εργασία του (σ. 23), τους ετοιμάζουν γεύμα με ψαρόσουπα και κρεμμύδια⁵⁰. Ο καπετάν-Πρόκος (που φιλοξενεί στη συνέχεια τους ξένους) είναι ένας χαρούμενος και ευδιάθετος άνθρωπος, με άπροσποίητη καλωσύνη. Η γυναίκα και οι κόρες του σπεύδουν να υποδεχθούν τους ξένους και τους οδηγούν στα καταλύματά τους (σ. 26). Διοργανώνουν μεγάλη γιορτή στο σπίτι τους με προσκεκλημένους πολλούς συντοπίτες τους, για να γνωρίσουν τους φιλοξενουμένους τους. Θεωρούσαν μεγάλη τιμή να φιλοξενήσουν έναν ξένο (σ. 35), νοοτροπία άλλωστε γνωστή και στον υπόλοιπο ελληνικό χώρο⁵¹.

Οι γυναίκες του νησιού προσπαθούν γενικά να επιδειχθούν (demonstrative), αλλά είναι εύγενικές. Έξωτερικεύουν αυτήν την καλωσύνη κτυπώντας στην πλάτη τη σύζυγο του περιηγητή και αποκαλώντας την «κούκλα μου». Εξετάζουν με λεπτομέρεια τα ρούχα της (ή χαρακτηριστική περιέργεια των γυναικών του χωριού), φέρνουν και της δείχνουν πολύτιμα αντικείμενα⁵² (φρετιχ της τότε γυναικείας επίδειξης) και φαίνεται να έντυπωσιάζονται από τις αποσκευές των ξένων, ταπεινές κατά τον περιηγητή, αλλά «βασιλικές» κατά τις ίδιες (σ. 26). Έδω έχουμε βέβαια την άλλη πλευρά του ζητήματος που εξετάζουμε: όχι πώς μās βλέπουν οι ξένοι, αλλά τὸ πὼς βλέπουμε ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες τοὺς ξένους περιηγητές, και κυρίως τὴ γοητεία ποὺ ἀσκοῦσε και ἀσκεῖ μέχρι σήμερα τὸ «ξένο», τὸ «ξενικό» γενικά, στὴ νεοελληνικὴ συνείδηση.

II. Συνέχειες και ασυνέχειες

Στις ὁψεις τῆς ιστορικῆς και κοινωνικῆς «συνέχειας» / «ἀσυνέχειας» θὰ ἐντάσσαμε πρωτίστως τὴ μετατόπιση τοῦ διοικητικοῦ και πολιτισμικοῦ κέντρου τοῦ νησιῦ ἀπὸ ἓναν χώρο σὲ ἄλλο, λόγω συγκεκριμένων ιστορικῶν συγκυριῶν. Γράφει γιὰ τὸ Κάστρο: «Οἱ δρόμοι [του] εἶναι στενοὶ και θρόμικοι, πολλὰ σπίτια εἶναι ἐτοιμόρροπα, γιατί ἡ δόξα τῆς Σίφνου ἐγκατέλειψε τὸ Κάστρο και εἶναι τώρα ἐγκατεστημένη στὰ χωριὰ στὶς πλαγιές» (σ. 30). Ἡ Ἀπολλωνία εἶναι πλέον (ἀπὸ τὸ 1836)⁵³ ἡ πρωτεύουσα τοῦ νησιῦ: ἐδῶ εἶναι ἡ ἔδρα τῶν ἀρχῶν, τὸ στρατόπεδο, τὸ δημαρχεῖο (σ. 25). Τὸ Κάστρο, μὲ τὴ μαγευτικὴ του Σεράλια (τῆς ἔμεινε μόνο τὸ ὄνομα τὸ παλιὸ γιὰ νὰ θυμίζει τὸ μεγαλεῖο της), μοιάζει τώρα, στὸ κείμενο τοῦ περιηγητῆ, ὅπως παραστατικὰ τὸ περιγράφει ὁ Α. Κοσμῆς: «Σὰν μιὰ ζωὴ πεθαμένη – σὰν μιὰ εἰκόνα παλιὰ μὰ ζωντανή – γίγαντας μεγαλοπρεπῆς, ἀν και κατάκαρδα πληγωμένος»⁵⁴. Δείγματα τῆς προτέρας δόξας παραμένουν τὰ ἐρείπια τοῦ Δημαρχείου (μὲ μιὰ ἐπιγραφή τοῦ Γιαννούλη Da Corogna)⁵⁵, μιὰ ἀρχαία ἐλληνικὴ ἐπιγραφή σὲ πέτρα ποὺ ὁ ἄδαης

χτίστης τοποθέτησε στὸν τοῖχο ἀνάποδα, μὴ τουρκικὴ ἐπιγραφή πάνω σ' ἓνα πηγάδι, ποὺ ἐξιστορεῖ πῶς χτίστηκε ἀπὸ τὴ γενναιοδωρία ἐνὸς Τούρκου δραγομάνου καὶ πλῆθος ἄλλων ἀρχαίων κτισμάτων καὶ ἀντικειμένων (σ. 32). Εὐστοχα παρατηρεῖ ὁ περιηγητὴς ὅτι «ἀπὸ τίς πέτρες ποὺ βρίσκονται δίπλα στὸ δρόμο μπορεῖς νὰ διαβάσεις τὴν ποικίλη ἱστορία τοῦ Κάστρου». Ἡ τοπογραφία εἶναι καὶ χρονογραφία⁵⁶.

Μὲ τὴν «πτῶση» τοῦ Κάστρου ὁ περιηγητὴς δίνει ἐπιτυχημένα τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ δυτικὸ πολιτισμὸ στὸ σύγχρονό του ἑλληνικὸ μὲ ἓνα σύντομο ἀπολογισμὸ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ πρώτου ἐπὶ τοῦ δεύτερου: «Τὸ φρούριο τοῦ Κάστρου εἶναι σχεδὸν ἐρείπια, καὶ ἡ λατινικὴ ἐκκλησία (...) εἶναι ἐπίσης ἐρείπια⁵⁷, γιατί δὲν ὑπάρχουν πιά στὴ Σίφνο καθολικοὶ χριστιανοί. Πράγματι, μὴ νέα ἐποχὴ ἔχει ἀνατεῖλει γι' αὐτὰ τὰ νησιά. Ἡ κυριαρχία τῶν Δυτικῶν ἔχει τελειώσει: λίγα ὀνόματα ἀνθρώπων καὶ τόπων, λίγα ἐρείπια γοτθικῆς τέχνης, λίγες φορεσιές, αὐτὰ εἶναι ὅλα ὅσα ἀπόμειναν ἀπὸ τοὺς δούκες τοῦ Αἰγαίου» (σ. 32).

Ἡ γλωσσικὴ εἰκόνα τοῦ νησιοῦ, ἡ τοπικὴ διάλεκτος, εἶναι σχεδὸν ἀναλλοίωτη κατὰ τὸν περιηγητὴ, καὶ ἔμεινε κατενθουσιασμένος ἀπ' αὐτήν. Πιστεῖται ὅτι οἱ Σιφνιοὶ «θὰ μπορούσαν νὰ μᾶς παράσχουν κάποιες προτάσεις γιὰ τὸ πῶς νὰ προφέρουμε τὰ κλασσικὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ σωστά. Δὲν δίνουν στὸ ὕψιλον τὸν μακρὸ ἦχο τοῦ *e* ποὺ τὸ κάνει τόσο δύσκολο νὰ ξεχωρίσει ἀπὸ τὰ ἄλλα [ὁμόηχα]. Ὅταν εἶναι μακρὸ, ὅπως στὸ χρυσός, τοῦ δίνουν τὴ φωνητικὴ ἀξία τοῦ γαλλικοῦ *eu*. Ὁ δάσκαλος Γκιὼν ἦταν σίγουρος ὅτι ταξιθεύοντας σ' αὐτὰ τὰ νησιά θὰ ἀποκοτοῦσε κανεὶς μιὰ ἀληθινὴ ἰδέα τῆς ἀρχαίας προφορᾶς τῶν ἑλληνικῶν. Ἀκουσα τὸ κανονικὸ μῆκος τοῦ *ω* καὶ τοῦ *η* διατηρημένο. Ἀνθρωπος π.χ. προφέρεται μὲ δυὸ *sing-song* συλλαβὲς στὴν ἀρχὴ» (σ. 35).

Βέβαια ἀπὸ τὸ τοπικὸ ἰδίωμα δὲν λείπουν οἱ ξενισμοί, ποὺ ἐντοπίζει ὁ περιηγητὴς, ἐξ αἰτίας τῆς πολυετοῦς Φραγκοκρατίας στὸ νησί⁵⁸. Ἐκεῖνος βέβαια, ἐπηρεασμένος ἰσως ἀπὸ τὴν ἰδεαλιστικὴ ἰδεολογία του, τὸ θεωρεῖ ὡς φαινόμενο παράξενο. «Εἶναι παράξενο ποὺ τόσες πολλὲς δυτικὲς λέξεις ἔχουν παρεισφρήσει στὴ σιφνιώτικη διάλεκτο» (σ. 28). Ὡς ἐνδεικτικὰ παραδείγματα ἀναφέρει:

- τὴ γνωστὴ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Μογκοῦ (ἀναφέρει μάλιστα τὴν πολὺ γνωστὴ παράδοση, τὴ σχετικὴ μὲ τὸ *J'ai fait mon goût*)⁵⁹,
- ὅτι τὰ γουρουνία τὰ ἀποκαλοῦν *francesi*⁶⁰,
- τὸ ἐπώνυμο Γκιὼν, ποὺ ὁ σχολάρχης Κ. Γκιὼν ἀνάγει στὴ γαλλικὴ ρίζα Jean («ἡ αἰκογένειά μου ἔχει γαλλικὴ ρίζα», εἶπε, «τὸ ὄνομά μου προφερόταν μέχρι πρόσφατα *Jean*», σ. 28). Ἡ παροιμιακὴ, ὅπως κατάντησε, φράση «ἀκόμη καὶ οἱ χοῖροι στὸ Κάστρο μιλοῦσαν γαλλικά»⁶¹, ἀποδεικνύει ἀσφαλῶς τίς ἀναπόφευκτες δυτικὲς γλωσσικὲς ἐπιρροές, τὴν πολιτι-

σμηκή επιρροή της συγκεκριμένης γλώσσας, αλλά και την ελληνική συμπεριφορά απέναντι σ' αυτήν μέχρι τις πρόσφατες δεκαετίες του αιώνα μας.

Όψεις της μεταβολής στην εξωτερική εμφάνιση, στιςπίστεις τους αλλά και στην έν γενεί συμπεριφορά των ανθρώπων είναι εμφανείς. Ο αρχαιολάτρης περιηγητής (με μιὰ διακρινόμενη αίσθηση φόβου) προφητεύει ότι ή παραδοσιακή ένδυμασία των γυναικών (που τώρα τη φορούν μόνο οί γηραιότερες γυναίκες και οί φτωχές) σέ λίγα χρόνια δέν θα ύπάρχει πιά. Τώρα ή παραδοσιακή ένδυμασία που με κάθε λεπτομέρεια περιγράφει (σσ. 31-32)⁶² εμφανίζεται «μόνο σέ ειδικές γιορτινές περιστάσεις, και οί περισσότερες απ' αυτές έγιναν βορά των πεινασμένων Εβραίων που τις πήραν από τα νησιά, για να εμπλουτίσουν τα καταστήματά τους με αντίκες» (σ. 32). Έγινε δηλ. φολκλοριστικό αντικείμενο. Η ένγκατάλειψη της παραδοσιακής γυναικείας ένδυμασίας (σ' αυτήν μόνο αναφέρεται) δέν είναι βέβαια σύγχρονο του περιηγητή θέμα. Όπως εύστοχα παρατηρεί, έχει αρχίσει τουλάχιστον πριν μιὰ είκοσαετία. *Terminus ante quem* ορίζει την επίσκεψη του Όθωνα και της Αμαλίας στο νησί, τὸ 1862. Τότε, ὅπως του αφηγήθηκε ἕνας γέρος στο Κάστρο, ή ἑλληνολάτρισ βασίλισσα «είχε εκφράσει την αγανάκτησή της, γιατί οί γυναίκες είχαν την τάση να ένγκαταλείπουν τις παραδοσιακές φορεσιές τους για τα δυτικά παλιοφούστανά» (σ. 33-34). Τόσο ή βασίλισσα, ὅσο και ὁ ἴδιος ὁ περιηγητής φοβοῦνται για κάτι που οί αποκλειστικοί φορεῖς του δέν φαίνονται διόλου να νοιάζονται. Θεωρεῖ «παράξενο» να φορούν τις ὡραιότατες —κατ' αὐτόν— παραδοσιακές στολές μόνον οί γριές και οί φτωχές, ἐπειδὴ δέν είχαν να αγοράσουν καινούργια ρούχα, «ευρωπαϊκά». Η στάση του ἐπαναφέρει τὸ γνωστὸ πρόβλημα της παράδοσής μας, δηλ. για τὸ «ποιὸς μιλάει για λογαριασμό της»⁶³, ὅταν μάλιστα έχει πολυπλατῶς ἀποδειχθεῖ ή τάση του λαϊκοῦ ἀνθρώπου να οἰκειοποιηθεῖ ἀστικούς τρόπους ζωής, την ἴδια στιγμή που ὁ ταλαιπωρημένος ἀστὸς ζητᾶ να ἀπολαύσει την ἡρεμη και εἰδυλιακή ζωή του χωριοῦ⁶⁴. Επιπλέον, με την παρατήρηση αὐτή ἐπανέρχεται στο προσκήνιο μιὰ ἄλλη διαπιστωμένη ἀλήθεια: τὸ πλέον ἐκδηλο χαρακτηριστικὸ του ταχέως ἐξευρωπαϊζομένου νεοσύστατου ἑλληνικοῦ κράτους ἦταν ή ραγδαία ἀλλαγὴ της ένδυμασίας. «Η μόδα», γράφει ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς, «ή ὁποία μέσα σέ μιὰ στατική κοινωνία δέν μπορεῖ να έχει νόημα, ξαφνικά θα ἀποτελέσει θεμελιακὸ χαρακτηριστικὸ του Ἑλληνισμοῦ»⁶⁵, για να προσθέσει ὁ Ἀλ. Πολίτης ὅτι μετὰ πλέον τὸ 1830 «ή παραδοσιακή φορεσιὰ χαρακτηρίζεται “ἀσιατική”» και πὼς «ἀκόμη και ὅσοι δέν είχαν ευρωπαϊκή φορεσιὰ, την ζήλευαν»⁶⁶.

III. Λαϊκές δεισιδαιμονίες

Η εύρεως διαδεδομένη πίστη σέ στοιχειωμένους τόπους και νεράιδες⁶⁷ είναι κι ἐδὼ παρούσα. Υπάρχουν κάποια σημεία ἀπὸ τα ὁποία τρέμουν να περάσουν μεσάνυχτα ή καταμεσήμερο οί Σιφνιοί⁶⁸, γιατί ύπάρχει κίνδυνος να τοὺς κυριέψουν (νυμφόληπτοι)⁶⁹. Για να ἐξευμενίσουν τις νεράιδες ἀφήνουν στα τρίστρα-

τα ἢ κρεμοῦν σὲ πηγάδια λίγο ψωμί τυλιγμένο σὲ πετσέτα, λίγο μέλι, γάλα καὶ αὐγά, τὰ εὐρέως γνωστὰ ὡς «μειλίγματα». Ἄλλα πνεύματα στοιχειώνουν σὲ δένδρα καὶ λόφους. Εἶναι, ὅπως εὐστοχα ἀναφέρει ὁ περιηγητής, ἡ συνέχεια τῶν ἀρχαίων μύθων περὶ Ἀμαδρυάδων καὶ Δρυάδων νυμφῶν⁷⁰. Ἡ τελετουργία καὶ ἡ ιερότητα τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποία πρέπει νὰ κόψουν δένδρο ποὺ ὑποπτεύονται ὡς στοιχειωμένο, εἶναι ἀξιοπρόσεκτο δείγμα τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς, τότε ποὺ ὁ ἄνθρωπος ἀκόμη ἦταν σὲ ἀγαστὴ συμφωνία μὲ τὴ φύση καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς: ὅταν πέφτει τὸ κομμένο δένδρο στὴ γῆ, τηροῦν ἀπόλυτη ἡσυχία, κλίνουν τὸ κεφάλι ἀπὸ ταπεινότητα, ἀλλὰ καὶ φόβο, μήπως τὸ ἐξερχόμενο πνεῦμα τοῦ τοῦς τιμωρήσει. Μερικὲς φορὲς μάλιστα βάζουν μιὰ πέτρα στὴν τομὴ τοῦ κορμοῦ γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐξοδὸ τοῦ⁷¹.

Τὸ παράδειγμα εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ ἀποδειχθεῖ ἄλλη μία φορὰ ὅτι ὁ ἄνθρωπος τοῦ ἀγροτικοῦ μας πολιτισμοῦ δὲν θεωροῦσε αὐτονόμητὴ τὴν ἐκμετάλλευσή τῆς φύσης ἀπὸ τὸν ἴδιο. Ἀντίθετα, θεωροῦσε τὴ φύση ὡς κάτι ιερὸ, τὴ θεοποιοῦσε, ἐπενέβαινε σ' αὐτὴν μὲ δέος. Σήμερα ἡ σχέση αὐτὴ εἶναι πλέον ἀνύπαρκτη, ἀφοῦ χάθηκαν καὶ τὰ τελευταῖα ἴχνη σεβασμοῦ στὴν ιερότητα τῆς μάνας-Γῆς. Σήμερα εἶναι σὰν νὰ μὴν ἀνήκει πλέον ὁ ἄνθρωπος στὴ φύση, ἀλλὰ ἡ φύση στὸν ἄνθρωπο.

Ἐντονη εἶναι ἐπίσης ἡ πίστη σὲ Ἀράτηδες⁷² καὶ σὲ πνεύματα, ποὺ στοιχειώνουν στίς ἐκκλησίες ἢ σὲ σπηλιὲς κοντὰ σ' αὐτὲς καὶ ἐμποδίζουν τοὺς πιστοὺς νὰ μεταδοῦν ἐκεῖ γιὰ νὰ ἐπιτελέσουν τὰ τῆς λατρείας τους. Ἀλλὰ ὁ τοπικὸς ἅγιος-προστάτης πολλὲς φορὲς ὁδήγησε μακριὰ τὰ πνεύματα καὶ καθάρισε τὸν τόπο ἀπὸ αὐτὰ (σσ. 26-27).

IV. Θρησκευτικὴ συμπεριφορὰ (λαϊκὴ λατρεία - μοναχισμός)

Ἡ ὑπαρξὴ στοῦ κείμενο τοῦ περιηγητῆ πολυάριθμων ναωνυμίων καὶ μοναστηρίων θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἰσχυρὸ ἐνδεικτικὸ στοιχεῖο τοῦ παραδεδομένου ἀπὸ πολλὲς ἄλλες πηγὲς ἰσχυροῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος τοῦ λαοῦ τῆς Σίφνου. «Ἐκπλήρσεται κανεῖς ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐκκλησιῶν ποὺ εἶναι ἀπλωμένες σ' ὅλη τὴ Σίφνο. Ἀπόδειξη τῆς πίστεως τῶν προγόνων μας», εἶπε ὁ ὁδηγὸς μας» (σσ. 28-29).

Δεῖγμα αὐτῆς τῆς ἰδίας συμπεριφορᾶς εἶναι μιὰ θρησκευτικὴ παράδοση, κατὰ τὴν ὁποία κάποια Σιφνιώτισσα, ὀνόματι Κυπρία, ἔχτισε ἐπάνω στὸ νησί τῆς Κυπριανῆς (Κιτριανῆς / Κιτρίνης)⁷³ μιὰ ἐκκλησία, στὴ μνήμη τοῦ γιοῦ της ποὺ πνίγηκε σὲ ταξίδι, χρησιμοποιώντας μάλιστα (ἀντὶ νεροῦ) κρασί⁷⁴, προκειμένου νὰ κατασκευάσει τὸν ἀπαραίτητο πηλὸ (σ. 37).

Ὁ μοναχισμός, ὡς πολιτισμικὸ καὶ κυρίως ὡς ἱστορικὸ φαινόμενο, φαίνεται νὰ θρίσκει σὲ κρίσιμη ἱστορικὴ φάση τὴν περίοδο αὐτή. Τὸ μοναστήρι τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ⁷⁵ ἔχει γκρεμισμένα κελλιὰ καὶ μόνο τὴν ἡμέρα τῆς μνήμης του φαίνεται νὰ ζωντανεῖ ἀρκετά, ἀφοῦ συρρέουν «κοπάδια προσκυνητῶν». Βέβαια τὰ καλοκαίρια ἔχει περισσότερες ἐπισκέψεις ἀπὸ τοὺς παραθεριστές,

«πού ἔρχονται ἀπὸ τὴν πόλιν γιὰ νὰ πιάσουν τὰ ἀχρησιμοποίητα δωμάτια γιὰ θαλάσσια μπάνια» (σ. 38). Ὁ μοναδικὸς μοναχὸς τοῦ διάγει πραγματικὰ ἀσκητικὴ ζωή, στάση ποὺ ἐντυπωσιάζει τὸν περιηγητὴ: «ὅλη κι ὅλη ἡ τροφή ποὺ εἶχε γιὰ νὰ συντηρηθεῖ ἦταν αὐτὰ τὰ σκληρὰ ψωμιά, ποὺ τὰ βρέχει μὲ νερό, καὶ οἱ ἐλιές. Κοιμᾶται σ' ἓνα κρεβάτι ἀπὸ φύλλα...» (σ. 38). Στὸ μοναστήρι τῆς «Παναγίας τοῦ Βουνοῦ»⁷⁶ οἱ ἐναπομείνουσες καλόγριες εἶναι μόνο ἑξι, ποὺ παραπονοῦνται γιὰ τὴ φτώχεια τους⁷⁷, μολονότι ἡ θαυματουργὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας φαίνεται ὅτι προσελκύει ἀρκετὸ γυναικεῖο πληθυσμὸ, καὶ δὴ τὶς ἀτεκνες γυναῖκες, ποὺ ἀφήνουν τὰ σχετικὰ τάματά τους σ' αὐτήν, ὅπως π.χ. ἓνα «στεφάνι ἀπὸ κέρινο ἄνθος πορτοκαλιάς (...), δῶρο μιᾶς εὐγνωμονοῦσας μητέρας, ποὺ οἱ προσειχῆς τῆς εἰσακούστηκαν» (σ. 36). Ἐνα ἄλλο μοναστήρι, ποὺ δὲν κατονομάζει, κοντὰ πάντως στὸ Κάστρο, παρουσιάζει ἐκδηλὰ τὰ σημεῖα τῆς ἐγκατάλειψης: ἔχει δύο καλόγριες μόνο, χορταριασμένη αὐλὴ καὶ ἐτοιμόρροπους τοίχους... (σ. 34).

Τὸ πλέον ἀνθηρὸ μοναστήρι φαίνεται νὰ ἦταν αὐτὸ «Στὴ Βρύση» («Τῆς Βρύσης»)⁷⁸, μὲ 16 μοναχοὺς. Τὴν ἡμέρα τῆς ἐπίσκεψης τοῦ περιηγητῆ ἔτυχε νὰ φιλοξενοῦν κοσμικοὺς (ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιά), γεγονός ποὺ προξένησε τὴν εὐμενῆ κριτικὴ τοῦ ξένου, μὲ μιὰ εὐστοχὴ μᾶλλον παρατήρηση: «ὁ ἑλληνικὸς μοναστικὸς βίος δὲν ἔχει καμμία σχέση μὲ τὴ μοναστικὴ ἀπομόνωση τῆς Δ. Εὐρώπης» (σ. 34). Τὸ τελευταῖο ἀποτελεῖ μιὰ ἀκόμη ἀπόδειξη γιὰ τὴν εἰλικρινῆ του προσπάθεια, πέρα καὶ πάνω ἀπὸ θρησκευτικὲς προκαταλήψεις, νὰ ἐκφράσει τὴν «ἀληθινὴ» εἰκόνα τοῦ κυκλαδικοῦ νησιωτισμοῦ.

Ἡ περίπτωσις τοῦ «βίου καὶ τῆς πολιτείας» τῶν καλογριῶν στὸ μοναστήρι τοῦ ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου, τὸ πιὸ γνωστὸ ὡς «τοῦ Μογκοῦ»⁷⁹, ὅπως τὴν περιγράφει ὁ περιηγητής, εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ πῶς διαμορφώνεται, παγιώνεται καὶ ἐπιδιώκει μιὰ φήμη, ποὺ ἔχει ἱστορικὲς ρίζες καὶ αἰτίες⁸⁰. Κατὰ πληροφορίες τοῦ καπετὰν-Πρόκου, τὸ μοναστήρι «ἦταν ὁ ἀγαπημένος τόπος ραντεβού ὅλων τῶν *galantis* τοῦ νησιοῦ». Ὁ πληροφοριοδότης τοῦ ἀφησε νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι καὶ ὁ ἴδιος εἶχε πάει (στὰ νιάτα του) στὸ μοναστήρι, περισσότερες ἀπὸ μία φορές. Ἡ ἀποκάλυψις αὐτῇ, παρουσίᾳ καὶ τῆς συζύγου του, τὴν ἔκανε νὰ τὸν ἐπιπλήξει γιὰ τὶς ἀγνωστες σελίδες τῆς ιδιωτικῆς ζωῆς του, ποὺ μάθαινε τώρα, καὶ μάλιστα ἐνώπιον ξένων (σ. 27-28). Οἱ καλόγριες «σκορπίστηκαν στοὺς τέσσερις ἀνέμους» καὶ τὸ ἐτοιμόρροπο μοναστήρι (καταργήθηκε τὸ 1834)⁸¹ φυλάσσουν τώρα πλέον δύο γριὲς γυναῖκες⁸², ποὺ εὐτρεπίζουν τὸ καθολικὸ του καὶ κρατοῦν ἀναμμένα τὰ καντήλια του (σ. 28).

V. Παιδεῖα

Μὲ τὴν Ἐκκλησίᾳ ὁ περιηγητής ἔχει συνδέσει σωστὰ ἓνα μεγάλο καὶ σημαντικό τμῆμα τῆς σιφνιακῆς Παιδεῖας καὶ Ἐκπαίδευσης: ἐπισκέπτεται τὶς ἐκκλησίες τοῦ ἁγ. Ἰωάννου Προδρόμου καὶ ἁγ. Στεφάνου⁸³, ποὺ «κεῖτονται κοντὰ-κοντὰ καὶ ἔχουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ ἦταν αἰθουσες μαθημάτων τῆς

κάποτε περιφάνειας Σχολῆς τῆς Σίφνου». Ἀναφέρεται φυσικὰ στὴν περιώνυμη κατὰ τὴν Τουρκοκρατία «Σχολὴ τοῦ Παναγίου Τάφου» (1687-1835)⁸⁴, ἡ σημασία τῆς ὁποίας στὴ διατήρηση τῆς ἐθνικῆς μας συνείδησης δίνεται ἀνάγλυφα ἀπὸ τὸν περιηγητὴ, μέσα ἀπὸ προσωπικὲς του κρίσεις («εἶχε βοηθήσει νὰ διατηρηθεῖ ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ θρησκεία, τὰ ἐλληνικὰ ἔθιμα, καὶ νὰ μὴν ἐξαφανιστοῦν σὲ μιὰ περίοδο ποὺ ἀλωνόταν ἀπ' ὅλες τὶς πλευρὲς ἀπὸ Ἰταλοὺς, Ἀλβανοὺς καὶ Τούρκους»)⁸⁵, ἀλλὰ κυρίως μέσα ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν κληρικῶν τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ποὺ ἀνέδειξε, ὅπως «πατριάρχες, ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι μὲ ἑδρες στὴν Καισάρεια, στὸ Βελιγράδι, στὴν Κϋζικο καὶ ἄλλου» (σ. 29). Κατὰ τὴν ἀναφορά του στὴ σχολὴ δὲν παραλείπει φυσικὰ νὰ ἀσχοληθεῖ ἐπὶ μακρὸν μὲ τὸν Ν. Χρυσόγελο (1780-1857)⁸⁶, μὲ ἐκτενὲς βιογραφικὸ του (σσ. 29-30), εἰλημμένο μᾶλλον ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Κ. Γκιών.

Δ'. Ἡ Σίφνος καὶ «οἱ ἄλλοι»

Ἡ γενικὰ καλὴ εἰκόνα τῆς Σίφνου, ὅπως τὴν περιέγραψε καὶ ὁ περιηγητής, ἔχει προκαλέσει —κατὰ τὸν ἴδιο— τὸν φθόνον τῶν γειτόνων τῆς νησιωτῶν, καὶ ὀλοφάνερα τῶν Σεριφιωτῶν. Ὁ καπετὰν-Γιώργης ἀπὸ τὴ Σέριφο (ποὺ μεταφέρει ἀπὸ ἐκεῖ τοὺς ξένους στὴ Σίφνο) δὲν χάνει εὐκαιρία νὰ ἐκδηλώσει τὴν ὑποδόσκουσα σύγκρουση μεταξὺ τῶν γειτονικῶν τόπων, φαινόμενο πολὺ συνηθισμένο ἀνέκαθεν, μὲ ἀρκετὲς συνυποδηλώσεις καὶ ἐκπεφρασμένο ποικιλοτρόπως⁸⁷, καὶ τὸ ὁποῖο στὴν περίπτωσή μας φτάνει μέχρι τὰ ὅρια τῆς κακίας. Ὁ Βεντ ἐπισημαίνει τὴν κακίη του πρόθεση: «Κακοὶ ναυτικοὶ αὐτοὶ οἱ Σιφνιοί, καταραμένο νησί», τοὺς λέει ὁ Σεριφιώτης ὅταν μὲ τὸ καῖκι του, ὄντως ἐπιδέξια, παρακάμπτει ἕναν ἐπικίνδυνον σκόπελο στὴν ἄκρῃ τοῦ νησιοῦ (σ. 24). «Κοίτα ὅλες αὐτὲς τὶς πέτρες», συνέχισε, «εἶναι γεμάτες δηλητηριώδη φίδια καὶ τὸ καλοκαίρι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ φοροῦν παπούτσια καὶ γκέτες γὰ νὰ προστατευθοῦν. Ἐμεῖς στὴ Σέριφο δὲν ἔχουμε τίποτα τέτοιο» (σ. 24). Ὁ ξένος περιηγητὴς ἐρχεται ἀμέσως νὰ ἀποκαταστήσει τὰ πράγματα, μὲ πνεῦμα ὀρθολογισμοῦ καὶ προπάντων ὑπεράνω τοπικιστικῶν ἀφορισμῶν: «Δὲν μποροῦσα νὰ μὴν τοῦ ἀπαντήσω ὅτι καὶ αὐτοὶ [οἱ Σεριφιῶτες] εἶχαν πολλὰς πέτρες καὶ σκέφτηκα ὅτι πιθανῶς εἶχαν πολλὰ φίδια, ἐνῶ δὲν ἔχουν νὰ παινευτοῦν γὰ κάτι παρόμοιο μὲ τὴν εὐφορία τῆς νότιας Σίφνου» (σ. 24). Καὶ ὅταν φεύγουν ἀπὸ τὰ ἄγονα βόρεια μέρη τοῦ νησιοῦ καὶ βαδίζουν πρὸς τὰ νοτιοδυτικά, τὸ παλαιόθεν κέντρο τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, καθὼς βαδίζουν μέσα σὲ μιὰ θαυμάσια φύση, ὁ ξένος δὲν ξεχνᾷ νὰ «κεντρίσει» τὸν Σεριφιώτη καὶ νὰ τὸν ἀναγκάσει ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ παραδεχθεῖ τὴν ὁμορφιὰ τοῦ νησιοῦ. Ἐκεῖνος ὅμως ἔχει καὶ πάλι νὰ πεῖ κάτι ἀρνητικό: μέμφεται τώρα τοὺς ἀνθρώπους του: «Ναί, οἱ Σιφνιοὶ ἔχουν πλεονεκτήματα ποὺ δὲν ἔχουμε στὴ Σέριφο, εἶναι ὅμως ἄξιο ἀπορίας ποὺ δὲν τὰ ἐκμεταλλεύονται» (σσ. 24 - 25).

Βεβαίως παραδέχεται καὶ ὁ περιηγητὴς ὅτι τὸ νησί δὲν εἶχε «τὴν ἐξωθεν καλὴ μαρτυρία» στὰ κλασσικὰ χρόνια, ἐξ αἰτίας μιᾶς παράδοσης ποὺ θέλει τοὺς

κατοίκους του να στέλνουν στους Δελφούς, τάμα στον Ἀπόλλωνα⁸⁸, ἀντὶ χρυσῆς σφαίρας σχήματος αὐγοῦ, ἐπίχρυση⁸⁹, γεγονός που τὸν ἐξόργισε καὶ κατέστρεψε τὰ ὄρυχέα τους. Γνωρίζει μάλιστα καὶ τὸν ὄρο «σιφνιάζειν»⁹⁰ (τὸν γράφει μὲ ἑλληνικὰ στοιχεῖα στὸ κείμενο), που δημιουργήθηκε γιὰ νὰ ἐκφράσει συλλήβδην κάθε λογῆς ἀτιμία (σ. 33). Δὲν γνωρίζουμε ἂν ἡ ἐν λόγω παράδοση ἐπέδρασε ὡς παραμορφωτικὸς φακός, στὸ διάβα τῶν αἰώνων, ὡς πρὸς τὴ διαμόρφωση μιᾶς εἰκόνας - εἰδώλου γιὰ τὸν σιφναῖκο λαό...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Περισσότερα βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν περιηγητὴ καὶ συνολικὴ ἐκτίμηση τοῦ ἔργου του, γραμμένη ἀπὸ τὸν J. C. Rubright, ὁ ἐνδιαφερόμενος μπορεῖ νὰ βρεῖ στὶς σσ. xiii - xiv τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ ὑπὸ ἐξέταση ἔργου του (γιὰ τὶς ἐκδόσεις του βλ. ἐδῶ, σ. 470-471).

2. Σελ. xiii τῆς 6' ἐκδόσεως.

3. Ἀπὸ τὸ 1885 μέχρι τὸ 1893. Βλ. σελ. xiv τῆς 6' ἐκδόσεως.

4. Πρῶτος τόμος: *The ruined cities of Mashonaland* (1892). Δεύτερος τόμος: *The secret city of the Ethiopians* (1893). Τρίτος τόμος: *South Arabia, Soudan and Sakotta* (1900), ἐκδομένος ἀπὸ τὴν κα Bent φυσικά, ἀφοῦ ὁ ἄνδρας τῆς ἔχει ἀποδιώσει ἀπὸ τὸ 1897.

5. Βλ. σελ. v τῆς α' ἐκδόσεως ἢ lix τῆς 6'.

6. Βλ. Preface, σελ. lix τῆς 6' ἐκδόσεως ἢ σελ. v τῆς α'.

7. Ὁ.π.

8. Ἐκθεση τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν τῶν ἀνασκαφῶν παρουσιάζει ὁ περιηγητὴς στὶς σσ. xlvii κ.έ. τῆς 6' ἐκδόσεως.

9. Δ. Πασχάλης 1964, 295.

10. Στ. Ράμφου 1977, 154-72.

11. Μὲ ἀριθμ. 1074, τῆς 28ης Φεβρουαρίου 1885.

12. London, Longmans, Green and Co, 1885.

13. Argonaut Inc. Publishers, Chicago 1966.

14. Οἱ ἀναφορὲς σὲ σελίδες που ἀναγράφονται μὲ ἀραβικοὺς ἀριθμοὺς μέσα στὸ κείμενό μου παραπέμπουν στὶς ἀντίστοιχες σελίδες τοῦ κειμένου τοῦ περιηγητῆ, στὴν πρώτη καὶ στὴ δεύτερη ἔκδοση, ἀφοῦ καὶ στὶς δύο ἡ σελιδαρίθμηση εἶναι ἴδια.

15. Ε. Ἀλεξάκης 1996, 169, σημ. 4, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸ θέμα τῆς σαφοῦς ὁριοθέτησης τοῦ ὅρου «ξένοι περιηγητές».

16. Βλ. ἐνδεικτικὰ Δ. Λουκάτος 1985, 49-55· Στ. Ἡμελλος 1985, 54-64· ὁ ἴδιος, 1995, 50-59· Μ. Βαρβούνης 1992, 87, σημ. 2 καὶ 3.

17. Ὑπενθυμίζω ὅτι τὰ Κυκλαδονήσια ἐπισκέπτεται σὲ ἡλικία 32/33 ἐτῶν.

18. Βλ. π.χ. Μ. Σέργης 1993, 9-10. Ἀλλὰ καὶ μὲ θαυμασμό καὶ ἐνθουσιασμό γι' αὐτόν, ὅπως π.χ. Μ. Σέργης 1997, 12-14.

19. Βλ. π.χ. Μ. Σέργης 1995, 415-17.

20. Πὰ τὸ θέμα αὐτό, ποὺ χαρακτηρίζει γενικὰ πολλοὺς ξένους περιηγητές, βλ. D. Constantine 1984, 34-65.
21. Σελ. 24 τοῦ κειμένου του.
22. Πὰ τὸ τελευταῖο γράφει χαρακτηριστικὰ, ὅταν ἀρνήθηκαν νὰ τοὺς μεταφέρουν οἱ Σιφνιοὶ βαρκάρηδες στὸν ἐπόμενο σταθμὸ τους: «οἱ Σιφνιοὶ δὲν τόλμησαν νὰ ἔρθουν σὲ ἀνταγωνισμὸ μαζί του» (σ. 36).
23. Στὸ ἔργο του *Ἱστορία τῶν ἀρχαίων δονκῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἡγεμόνων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους*, Ἐν Ἑρμουπόλει Σύρου, 1878.
24. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὸ ἔργο του: *Relation d'un voyage du Levant...*, Paris 1717, ποὺ ὁ περιηγητὴς εἶχε σὲ ἀγγλικὴ νεώτερη ἔκδοσης, Πιθανῶς.
25. Αὐτὸς εἶναι ὁ πλήρης τίτλος του. Γνωρίζω τὴν ἔκδοσιν τοῦ 1912-13.
26. Πλήρης τίτλος: *Das Volksleben der Neugriechen und das Hellenische Alterthum*, Leipzig 1871.
27. Ἐκδομένο στὴ Λειψία, τὸ 1864.
28. Ἡ ἑλληνικὴ του μετάφραση ἔχει τὸν τίτλο *Ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς ἐν τῇ νέᾳ, ἔργον ποιηθὲν ὑπὸ Κουρτίου Βαξμούθου (...)* καὶ μεταφρασθὲν ὑπὸ Ἑμμ. Γαλανοῦ, δ. φ., Ἐν Κεφαλληνίᾳ 1868.
29. Βοηθοὺς του εἶχε ἄλλοτε ἀπλοὺς ὁδηγοὺς καὶ ἄλλοτε ἓνα «δραγουμάνο». Γράφει γι' αὐτὸν ὁ R. A. H. Bickford-Smith, 1993, 348-49: «Ἄν ταξιδεύει [ὁ περιηγητὴς] μὲ αὐτὸν τὸν πρόχειρο τρόπο, μ' ἓναν ἀπλὸ ἀγωγιάτη νὰ τὸν προσέχει, μπορεῖ νὰ περάσει πολὺ καλὰ μὲ δέκα σελίνια τὴν ἡμέρα. Ἄν βαριέται νὰ παζαρεύει λίγο ἢ δρίσκει ἐνοχλητικὸ τὸ νὰ πρέπει νὰ μιλήσει λίγο ἑλληνικά (...), εἶναι καλύτερα νὰ πάρει μαζί του ἓναν δραγουμάνο μὲ δυὸ περίπου λίρες τὴν ἡμέρα, ἂν εἶναι μόνος ἢ μὲ λίγα τὸ ἄτομο ἂν εἶναι τέσσερις...».
30. Πὰ τὸ διαχωρισμὸ αὐτὸ βλ. στὸν Μ. Μερακλῆ, 1989, 190-191.
31. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐκκλησίᾳ «Παναγία τὸ Τραγοπόδι ἢ Στραβοπόδι», γιὰ τὴν ὁποία βλ. Ἄ. Τροῦλλος 1974, 117-19· Κ. Γκιῶν 1876, 53.
32. Βλ. Μ. Μερακλῆς 1986, 126 κ.έ.
33. Πρὸβλ. Ἄ. Κυριακίδου-Νέστορος 1989, 17-18.
34. Ἄ. Κυριακίδου-Νέστορος, ὅ.π., 22 κ.έ.
35. N. Ashton 1991, 39.
36. Πὰ τὴν χλωρίδα τοῦ νηιοῦ βλ. ἐνδεικτικὰ Κ. Γκιῶν, ὅ.π., 70· Ἄ. Τροῦλλος, ὅ.π., 11.
37. Πὰ τὸ λιμάνι αὐτὸ βλ. ἐνδεικτικὰ Κ. Γκιῶν, ὅ.π., 55· Ἄ. Τροῦλλος, ὅ.π., 217-220.
38. Βλ. Κ. Γκιῶν, ὅ.π., 54· Ἄ. Τροῦλλος, ὅ.π., 216.
39. Πρὸβλ. Ἄ. Τροῦλλος, ὅ.π., 159 κ.έ.
40. Ἐκτενὴ περιγραφή του στὴ σ. 22 τοῦ κειμένου του.
41. Πὰ τὸν οeconomicus χοῖρο καὶ τὴ σημασίᾳ του στὸ ἑλληνικὸ νοικοκυριό, βλ. Μ. Μερακλῆς 1989, 267 κ.έ.
42. Μ. Μερακλῆς 1984, 15.
43. «Μιὰ ἐλιά μὲ τὸ κουκούτσι της δίνει σ' ἓνα Σιφνιὸ ἓνα ζευγάρι παπούτσια». Κατὰ τὸν Κ. Γκιῶν, ὅ.π., 164, ἡ παραγωγή τοῦ λαδιοῦ ἔφθασε τὸ 1876 πρὸς 160.000 ὀκάδες.

44. Βλ. καὶ παρακάτω, σ. 478 τοῦ κειμένου μας.
45. Ἐννοεῖ τὴ γαλλικὴ ἐταιρεία τοῦ Λαυρίου, ποὺ τὰ ἐκμεταλλευόταν μέχρι τὴ δεκαετία τοῦ 1920 (Βλ. Ἀ. Τζάκου 1976, 55 καὶ Εὐ. καὶ Ὁλγα Κακαδογιάννη 2000, 193-194).
46. Ἐχει ὑπ' ὄψιν του, ὅπως προείπαμε, τὴν ἀνάλογη ἐργασία τοῦ Κ. Γκιών. Βλ. Κ. Γκιών, ὅ.π., 60-67.
47. Δανεῖζομαι τὸν ὄρο ἀπὸ τὴν Ἑ. Σπαθάρη-Μπεγλίτη 1992, 22.
48. Λεπτομερέστερη ἀνάλυση τοῦ θέματος, στὰ παλαιότερα καὶ στὰ σύγχρονα δεδομένα, βλ. Κ. Γκιών, ὅ.π., 161 καὶ Ἑ. Σπαθάρη-Μπεγλίτη, ὅ.π., 58 κ.έ.
49. Γνώριζε –εἶπε ἡ ἴδια στὸν δήμαρχο– ὅτι θὰ ἔρθουν οἱ ξένοι, γιατί «ἐπαίξε τὸ μάτι» τῆς ὅλη τὴν προηγούμενη ἡμέρα (σ. 22).
50. Ἄλλη μιὰ ἀπόδειξη τῆς στενῆς σχέσης τῆς σιφνιακῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας μὲ τὸ συγκεκριμένο προϊόν.
51. Πρὸβλ. Ε. Ἀλεξάκης 1996, 165 καὶ σημ. 37.
52. Κοσμήματα συνοδευτικὰ τῆς παραδοσιακῆς τους ἐνδυμασίας.
53. Ἀπὸ τὸ 1837, κατὰ τὸν Σ. Συμεωνίδη 1993, 45. Γιὰ τὴν Ἀπολλωνία (μέχρι τὸ 1974), βλ. Ἀ. Τροῦλλος, ὅ.π., 33 κ.έ.
54. Στὸν Ἀ. Τροῦλλο, ὅ.π., 140.
55. Γιὰ τὴ δυναστεία τους (1307-1465) βλ. ἐνδεικτικὰ Ἀ. Τροῦλλος, ὅ.π., 132 κ.έ. Πρὸβλ. Ἀ. Τζάκου 1982, 12.
56. Μ. Μερακλῆς 1984, 16.
57. Νὰ ἀναφέρεται ἄραγε στὸν «Φραγκαντώνη»; Γι' αὐτὸν βλ. Ἀ. Τροῦλλος, ὅ.π., 144· Ἀ. Τζάκου 1982, 12.
58. Ἀπὸ τὸ 1207-1537. Περισσότερα στὸν Κ. Γκιών, ὅ.π., 132 κ.έ.
59. Βλ. σημ. 75.
60. Παραθέτει καὶ τὴ σχετικὴ αἰτιολογία: «γιατὶ ἓνας Γάλλος περιηγητὴς, ὅταν ἄκουσε τίς φωνὲς ἐνὸς γουρουνιοῦ ἀνεφώνησε: νὰ μιὰ γλώσσα ποὺ καταλαβαίνω», προφανῶς ἀπὸ τὰ οὐὶ-οὐὶ τοῦ χοίρου. Πρὸβλ. Ἀ. Τροῦλλος, ὅ.π., 161.
61. Ἀ. Τροῦλλος, ὅ.π.
62. Λόγω ἐλλείψεως χώρου ἀδυνατοῦμε νὰ παραθέσουμε τὴν ὅλη περιγραφή, ὅπως εἶχαμε τουλάχιστον κατὰ νοῦ.
63. Βλ. Ἀ. Κυριακίδου-Νέστορος 1993, 53 κ.έ.
64. Βλ. Μ. Μερακλῆς 1992, 157-58.
65. Κ. Δημαρᾶς 1977, 35.
66. Ἀλ. Πολίτης 1998, 121.
67. Γιὰ τὴν εὐρὲως διαδεδομένη αὐτὴ λαϊκὴ πίστη βλ. ἐνδεικτικὰ στὸν πρῶτο διδάξαντα, τὸν Ν. Γ. Πολίτη, 1871, 81 κ.έ., 126 κ.έ. Βλ. ἐπίσης στὸν ἴδιο, 1904, τ. Α', 387 κ.έ. καὶ 250-312.
68. Ν. Πολίτης 1871, 106-108.
69. Σελ. 27 τοῦ κειμένου τοῦ περιηγητῆ. Τὸ παραθέτει μὲ ἑλληνικὰ στοιχεῖα. Πρὸβλ. Ν. Πολίτης, ὅ.π., 100 κ.έ.
70. Βλ. Ν. Πολίτης, ὅ.π., 129.
71. Πρὸβλ. Ν. Πολίτης, ὅ.π., 129-130.
72. Ν. Πολίτης, ὅ.π., 149-152· ὁ ἴδιος, 1904, τ. Α', 229-248.

73. Βλ. Κ. Γκιών, ὅ.π., 56· 'Α. Τροῦλλος, ὅ.π., 221-224.
74. 'Α. Τροῦλλος, ὅ.π., 224. Πρὸλ. τῇ χρήσῃ κρασιοῦ ἀντὶ νεροῦ σὲ κάποιες ναξιακὲς παραδόσεις περὶ οἰκοδομήσεως ἐκκλησιῶν βλ. π.χ. Ν. Κεφαλληνιάδης 1971, 82· Ν. Λεβογιάννης (ἐπιμ.) 1996, 263.
75. Βλ. 'Α. Τροῦλλος, ὅ.π., 219.
76. Βλ. γι' αὐτὸ 'Α. Τροῦλλος 1974, 210-212· Σ. Συμεωνίδης 1994, 137.
77. Γιὰ τὸ θέμα τῆς πενίας τῶν μοναχῶν πρὸλ. Σ. Συμεωνίδης 1984, 48.
78. Βλ. ἐνδεικτικὰ γι' αὐτὸ Σ. Συμεωνίδης 1966· ὁ ἴδιος, 1981· ὁ ἴδιος, 1994, 135· ὁ ἴδιος, 1995, 39 κ.έ.· 'Α. Τροῦλλος, ὅ.π., 63-72.
79. Γιὰ τίς προτεινόμενες ἐτυμολογίες τοῦ ὀνόματός του καὶ ἄλλα στοιχεῖα βλ. 'Α. Τροῦλλος 1974, 74 κ.έ.· Σ. Συμεωνίδης 1984, 23 κ.έ.· ὁ ἴδιος, 1994, 135· Μ. Φιλιππάκης 1989, 111 κ.έ.
80. Γι' αὐτὲς βλ. Σ. Συμεωνίδης 1984, 37-49 καὶ κυρίως 44 κ.έ.
81. Μὲ τὸ Β.Δ. τῆς 9ης. 3. 1834. Βλ. Σ. Συμεωνίδης, ὅ.π., 50-53 καὶ 'Α. Παπανικολάου-Κρίστενσεν 2001, 361-368. Πρὸλ. 'Α. Τροῦλλος, ὅ.π., 73.
82. Κατὰ τὸν Σ. Συμεωνίδη (1984, 42) τὸ 1828 τὸ μοναστήρι εἶχε 70 καλόγριες, ποὺ μειώνονται σὲ 66 τὸ 1833.
83. Βλ. Κ. Γκιών, ὅ.π., ια'.
84. Βλ. Κ. Γκιών, ὅ.π., ι' κ.έ.· Σ. Συμεωνίδης 1994, 136· ὁ ἴδιος, 1995, 66 κ.έ., 105 κ.έ.· ὁ ἴδιος, 1993, κυρίως 39 κ.έ.· 'Α. Τροῦλλος, ὅ.π., 185-89.
85. Σελ. 30 τοῦ κειμένου του.
86. Γιὰ τὴ μεγάλη αὐτὴ μορφή βλ. ἐνδεικτικὰ Κ. Γκιών 1867, λστ' κ.έ.· 'Α. Τροῦλλος 1974, 82-86· Σ. Συμεωνίδης 1993, 45 κ.έ., 63 κ.έ.· ὁ ἴδιος, 1995, 85-86· Χ. Μπαμπούνης 2001, 369-376.
87. 'Αναφέρομαι πρωτίστως στὰ ἀμοιβαῖα περιγελαστικὰ ἀστεῖα - περιπαίγματα τῶν χωριῶν καὶ τῶν τόπων, γνωστὰ καὶ στὴν ἀρχαιότητα ὡς «ἀκκληρήματα». Βλ. περισσότερα στὸν Δ. Λουκᾶτο, 1985, 135 κ.έ.
88. Γιὰ τὸ «Do ut des», τὴν ἀνταποδοτικὴ σχέση Θεοῦ - ἀνθρώπου, χαρακτηρικτὸ κάθε φνσικῆς λατρείας, βλ. Μ. 'Αλεξιάδης 1987, 253 κ.έ.
89. Πρὸλ. Κ. Γκιών, ὅ.π., 62-63· 'Α. Τροῦλλος, ὅ.π., 125.
90. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ δυσφημιστικὴ σημασία τοῦ ὅρου «σιφνιάζειν» (πρὸλ. καὶ Ρ. Brun 2000, 234), μιὰν ἄλλη θεώρησή του βλ. στὴ Ζ. Δ. Παπαδοπούλου 2000, 437.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α'. ΠΗΓΕΣ

- Bent, J. Th., 1885, *The Cyclades, or life among the Insular Greeks*, London, Longmans, Green and Co.
- Bent, J. Th., 1966, *Aegean Islands. The Cyclades, or life among the Insular Greeks*, Argonaut, Inc., Publishers, Chicago.

Β'. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- Ἀλεξιάκης, Ε. 1996, «Ἐμεῖς καὶ οἱ ἄλλοι». Ἐθνοϊστορικὲς προσεγγίσεις στὰ περιγητικὰ κείμενα γιὰ τὴ Μάνη», στὸν τόμο *Μάνη. Μαρτυρίες γιὰ τὸ χῶρο καὶ τὴν κοινωνία. Περιγητὲς καὶ ἐπιστημονικὲς ἀποστολὲς (15ος-19ος αἰ.)*. Πρακτικὰ Συμποσίου, Λιμένι Ἀρεόπολης, 4-7 Νοεμβρίου 1993, Ἐκδοση Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν Ἐθνικοῦ Ἰδρυματός Ἑρευνῶν, Ἀθήνα, 143-180.
- Ἀλεξιάδης, Μ. 1987, «Do ut des», *Δωδώνη*, τ. 16: 1 (1987) 253-265.
- Ashton, N. 1991, *Siphnos. Ancient towers* B. C. Collaboration: E. Th. Pantazoglou, Ἀθήνα.
- Βαρβούνης, Μ. 1992, *Λαϊκὴ λατρεία καὶ θρησκευτικὴ συμπεριφορὰ τῶν κατοίκων τῆς Σάμου* (Διδακτορικὴ διατριβή). Πνευματικὸ Ἰδρυμα Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου», Ἀθήνα.
- Bickford - Smith, R. A. H. 1993, *Ἡ Ἑλλάδα τὴν ἐποχὴ τοῦ Γεωργίου τοῦ Α'*. Μετάφραση - Εἰσαγωγή - Σχόλια: Λυδία Παπαδάκη, Ἐκδόσεις Εἰρμός, Ἀθήνα.
- Brun P. 2000, «La prospérité après la richesse: Siphnos classique et hellénistique (VIe-IIe) siècles av. J.G.)», *Πρακτικὰ Α' Διεθνoῦς Σιφναϊκοῦ Συμποσίου*, Σίφνος 25-28 Ἰουνίου 1998, τ. Α', Ἀθήνα, 227-238.
- Constantine, D. 1984, *Early Greek Travellers and the Hellenic Ideal*, Cambridge University Press.
- Γκιών, Κάρ. 1876, *Ἱστορία τῆς νήσου Σίφνου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς μετὰ τῆς περιγραφῆς τῶν ἀρχαίων αὐτῆς μεταλλείων χρυσοῦ καὶ ἀργύρου*, ὑπὸ Καρόλου Ἰ. Γκιών, Ἐν Σύρῳ.
- Δημαρᾶς, Κ. 1989⁵, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*. Νεοελληνικὰ Μελετήματα 2, Ἐκδόσεις Ἑρμῆς, Ἀθήνα.
- Ἡμελλος, Στ. 1985, *Σημειώσεις Ἑλληνικῆς Λαογραφίας 1. Μεθοδολογικὰ θέματα*, Ἀθήνα.
- Ἡμελλος, Στ. 1995, *Ἱστορικὰ καὶ μεθοδολογικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας*, τεῦχος Α', Ἀθήνα.
- Κακαβογιάννη, Εὐ. καὶ Ὀλγα 2000, «Οἱ διαχρονικὲς σχέσεις τῆς Σίφνου μὲ τὴν Λαυρεωτικὴ», *Πρακτικὰ Α' Διεθνoῦς Σιφναϊκοῦ Συμποσίου*, Σίφνος 25-28 Ἰουνίου 1998, τ. Α'. Ἀθήνα, 187-200.

- Κεφαλληνιάδης, Ν. 1971, *Οἱ ἐκκλησίαι τῆς Νάξου καὶ οἱ θρύλοι των*, τ. Α'. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς ἐφημ. *Κυκλαδικὸν Φῶς*, Ἀθήνα.
- Κυριακίδου-Νέστορος, Ἀ. 1989, *Λαογραφικὰ Μελετήματα Ι*. Ἐκδοση Ἑταιρείας Ἑλληνικοῦ Λογοτεχνικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου, Ἀθήνα.
- Κυριακίδου-Νέστορος, Ἀ. 1993, *Λαογραφικὰ Μελετήματα ΙΙ*. Ἐκδόσεις Πορεία, Ἀθήνα.
- Λεβογιάννης, Ν. (ἐπιμ.) 1996, *Κωμική. Τόπου χρώματα - Ἀντιθέσεων ἁρμονία*, τ. Α', Ἀθήνα.
- Λουκάτος, Δ. 1985³, *Εἰσαγωγή στὴν ἐλληνικὴ λαογραφία*, Ἐκδοση Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἑθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα.
- Μερακλῆς, Μ. 1984, *Ἑλληνικὴ Λαογραφία. Κοινωνικὴ Συγκρότηση*, τ. Α', Ἐκδόσεις Ὀδυσσεάς, Ἀθήνα.
- Μερακλῆς, Μ. 1986, *Ἑλληνικὴ Λαογραφία. Ἥθη καὶ ἔθιμα*, τ. Β', Ἐκδόσεις Ὀδυσσεάς, Ἀθήνα.
- Μερακλῆς, Μ. 1989, *Λαογραφικὰ Ζητήματα*, Ἐκδόσεις Χ. Μπούρα, Ἀθήνα.
- Μερακλῆς, Μ. 1992, *Ἑλληνικὴ Λαογραφία. Λαϊκὴ Τέχνη*, τ. Γ', Ἐκδόσεις Ὀδυσσεάς.
- Μηλιαράκης, Α. 1991, *Κυκλαδικά, ἤτοι Γεωγραφία καὶ Ἱστορία τῶν Κυκλάδων νήσων...* (ἐπανέκδοση), Βιβλιοπωλεῖο Διονυσίου Νότη Καραβία, Ἀθήνα.
- Μπαμπουνῆς, Χ. 2001, «Συνιστώσες τῆς ἐθνικῆς, πολιτικῆς καὶ εκπαιδευτικῆς δραστηριότητος τοῦ Νικολάου Χρυσόγελου (1808-1832)», *Πρακτικὰ Α' Διεθνοῦς Σιφναϊκοῦ Συμποσίου*, τ. Β', Ἀθήνα, 369-376.
- Νιτσιάκος, Β. 1993², *Παραδοσιακὲς κοινωνικὲς δομὲς*, Ἐκδόσεις Ὀδυσσεάς, Ἀθήνα.
- Νιτσιάκος, Β. 1997, *Λαογραφικὰ ἑτερόκλητα*, Ἐκδόσεις Ὀδυσσεάς.
- Παπαδοπούλου, Ζ. Δ. 2000, «Διονυσιακοὶ τεχνίτες στὴ Σίφνο κατὰ τὴν κλασικὴ καὶ ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ», *Πρακτικὰ Α' Διεθνοῦς Σιφναϊκοῦ Συμποσίου*, τ. Α', Ἀθήνα, 437-448.
- Παπανικολάου-Κρίστενσεν, Ἀρ. 2001, «Ἡ διάλυση τῶν γυναικείων Μονῶν τῆς Σίφνου Ἀγ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου καὶ Ἀγ. Ἰωάννου Θεολόγου. Ἐπιπτώσεις στὴν κοινωνικὴ ζωὴ τοῦ νησιοῦ», *Πρακτικὰ Α' Διεθνοῦς Σιφναϊκοῦ Συμποσίου*, τ. Β', Ἀθήνα, 361-368.
- Πασχάλης, Δ. 1939, *Κυκλαδικὴ βιβλιογραφία, ἤτοι κατάλογος τῶν ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος μέχρι σήμερον (1939) περὶ τῶν Κυκλάδων νήσων ὑπὸ τὴν Ἑλλήνων καὶ ξένων γεωγραφηθέντων καὶ ἱστορηθέντων. Α' Σίφνος*, Ἐν Ἀθήναις.
- Πασχάλης, Δ. 1964, «Περιηγηταὶ ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ ΙΒ' μέχρι καὶ τοῦ Κ' αἰῶνος», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν*, τ. 4, 231-324.
- Πολίτης, Α. 1998², *Ρομαντικὰ χρόνια. Ἰδεολογίες καὶ νοοτροπίες στὴν Ἑλλάδα τοῦ 1830-1880. Θεωρία καὶ Μελέτες Ἱστορίας* 14, Ἐκδόσεις

Ε.Μ.Ν.Ε. - Μνήμων, Ἀθήνα.

Πολίτης Ν. 1871, *Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Τόμος πρῶτος: Νεοελληνικὴ Μυθολογία*, Ἐν Ἀθήναις.

Πολίτης Ν. 1904, *Παραδόσεις*, τ. Α', Ἐν Ἀθήναις.

Ράμφου, Σ. 1977, «Ταξίδι τοῦ Bent εἰς Κίμωλον», *Κιμωλιακά*, τ. 7, 154-172.

Σέργης, Μ. 1993, «Πῶς εἶδε τὴ Χώρα καὶ τοὺς Χωραῖτες τοῦ 1882/83 ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Θεόδωρος Bent», *Ναξιακά*, τ. 37 (Ιούλ.-Σεπτ. 1993) 7-11.

Σέργης, Μ. 1995, «Ναξίων παιγνίδια στὸ ἔργο τοῦ Ἄγγλου περιηγητῆ J. Th. Bent "The Cyclades, or life among the insular Greeks"», *Αἰγαιοπελαγίτικα Θέματα*, τ. 47 (Νοέμβρ.-Δεκ. 1995) 415-417.

Σέργης, Μ. 1997, «Τρεῖς κληρικοὶ στὴ Νάξο τοῦ 1883, μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο "The Cyclades, or Life among the insular Greeks", τοῦ Ἄγγλου περιηγητῆ J. Th. Bent», *Παράδοση καὶ Τέχνη*, τ. 33 (Μάιος-Ιούνιος) 1997, 12-14.

Σπαθάρη-Μπεγλίτη, Ἐ. 1992, *Οἱ ἀγγειοπλάστες τῆς Σίφνου. Κοινωνικὴ συγκρότηση - Παραγωγή - Μετακινήσεις*, Ἐκδόσεις Ἀρσενίδου, Ἀθήνα.

Συμεωνίδης, Σ. 1966, *Ἡ Κυρία Βρυσιανή*, ἥγουν συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Σίφνῳ Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου, Ἀθήναι.

Συμεωνίδης, Σ. 1981, *Ἡ Κυρία Βρυσιανή. Τὰ νεώτερα ἱστορικὰ στοιχεῖα*, Ἀθήνα.

Συμεωνίδης, Σ. 1984, *Μοναστήρια τῆς Σίφνου. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος τοῦ Μογκοῦ. Ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος στὴ Φυτεῖα. Ἅγιος Ἀρτέμιος τῆς Σιμωνόπετρας*, Ἀθήνα.

Συμεωνίδης, Σ. 1990, *Ἱστορία τῆς Σίφνου*, Ἀθήναι.

Συμεωνίδης, Σ. 1992, «Ἱερὰ Πατριαρχικὴ καὶ Σταυροπηγιακὴ μονὴ τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ "ἐπὶ τοποθεσίᾳ τῷ λόφῳ τοῦ ὑψηλοῦ τῶν βουνῶν" τῆς Σίφνου», *Σιφνιακά*, τ. Β', Ἀθήναι, 21-102.

Συμεωνίδης, Σ. 1993, «Ἡ ἐκπαίδευση στὴ Σίφνο κατὰ τοὺς δυσχερεῖς χρόνους (1833-1848)», *Σιφνιακά*, τ. Γ', Ἀθήναι, 5-108.

Συμεωνίδης, Σ. 1994, «Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Σίφνου», *Σιφνιακά*, τ. Δ', Ἀθήναι, 25-179.

Συμεωνίδης, Σ. 1995, «Κοινωνία καὶ Παιδεία στὴ Σίφνο κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν (1537-1821)», *Σιφνιακά*, τ. Ε', Ἀθήναι, 7-166.

Τζάκου, Ἀ. 1976, *Κεντρικοὶ οἰκισμοὶ τῆς Σίφνου. Μορφὴ καὶ ἐξέλιξη σὲ ἓνα παραδοσιακὸ σύστημα*. Διδακτ. Διατριβὴ ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Ἀνωτάτην Σχολὴν Ἀρχιτεκτόνων τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου, Ἀθήνα.

Τζάκου, Ἀ. 1982, *Σίφνος*, Ἐκδόσεις Μέλισσα, Ἀθήνα.

Τροῦλλος, Ἀ. 1974, *Σίφνος. Ἱστορία - Λαογραφία - Ξενάγησις*, Ἀθήνα.

Φιλιππάκης, Μ. 1989, *Τοπωνύμια τῆς Σίφνου*, Ἐκδοση τῆς Ἀδελφότητος Σιφνίων «Ἅγιος Συμεών», [Ἀθήνα].